

การผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักเพื่อส่งออกในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว: การควบคุมที่ดินและการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน

เนตรดาว เถาถวิล

บทคัดย่อ

บทความนี้ใช้ข้อมูลพื้นฐานจากการวิจัยเชิงคุณภาพ เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงการใช้และการถือครองที่ดินของเกษตรกร ภายใต้การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว” โดย เนตรดาว เถาถวิลและนพพร ช่วงชิง (2558) ซึ่งศึกษาการขยายตัวของการผลิตพืชผักเพื่อเอาเมล็ดพันธุ์ในหมู่บ้านชายแดนไทย-ลาว ในจังหวัดอำนาจเจริญ

การวิจัยมีข้อค้นพบดังนี้ 1) เงื่อนไขที่สนับสนุนให้เกิดการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนมีหลายประการ เช่น การมีแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้าน สภาพดินฟ้าอากาศ ที่ดินติดเขตป่าชายแดนที่อาจบุกเบิกครอบครองได้ และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอย่างต่อเนื่องของรัฐ ซึ่งมีส่วนเอื้ออำนวยให้การผลิตพืชผักเพื่อเอาเมล็ดพันธุ์ในพื้นที่ชายแดน 2) การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนอีสาน เป็นผลมาจากการขยายตัวของระบบอุตสาหกรรมเกษตร (agro-industry) ในประเทศไทย และกลไกที่บริษัทผู้ค้าเมล็ดพันธุ์นำมาใช้ส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์ในหมู่บ้านชายแดนไทย-ลาวคือระบบเกษตรพันธสัญญา (contract farming) ซึ่งช่วยให้บริษัทสามารถเข้าถึงที่ดินของเกษตรกร โดยทุนไม่จำเป็นต้องซื้อที่ดิน ระบบเกษตรพันธสัญญาทำให้ทุนสามารถควบคุมการใช้ที่ดินเพื่อตอบสนองความต้องการของทุน ในมุมมองของทุน เกษตรพันธสัญญาช่วยสร้างหลักประกันในเรื่องปริมาณและคุณภาพของเมล็ดพันธุ์พืชผักปลูกผสมที่ต้องการผลิตเพื่อจำหน่าย ในมุมมองของเกษตรกร เกษตรพันธสัญญาช่วยให้พวกเขาได้ประโยชน์จากการเข้าถึงตลาดใหม่ๆ เงินทุนในการผลิต และความรู้ ทำให้เกษตรกรสามารถสร้างฐานะให้ดีขึ้นได้ 3) ผลกระทบต่อการขยายตัวของระบบเกษตรพันธสัญญาของการผลิตเมล็ดพันธุ์ แม้จะไม่พบการเกิดตลาดซื้อขายที่ดิน และไม่พบการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ที่ดิน เพราะเกษตรกรยังคงรักษาที่ดินไว้เป็นทรัพย์สินของครอบครัวและตระกูล และเกษตรกรใช้ที่ดินปลูกพืชหลาย ๆ อย่างต่อเนื่อง แต่การที่ธุรกิจการเกษตรเข้าควบคุมการใช้ที่ดินของเกษตรกรในพื้นที่ชายแดน ก็อาจพิจารณาได้ว่าเป็นการแย่งยึดที่ดิน (land grab) รูปแบบใหม่ตามข้อเสนอของ Peluso and Lund (2011)

คำสำคัญ: การใช้ที่ดิน, เกษตรพันธสัญญา, พื้นที่ชายแดนไทย-ลาว, แรงงานข้ามชาติ, อุตสาหกรรมการผลิตเมล็ดพันธุ์

The Production of Seeds for Export in the Borderlands of Thai-Lao PDR: Land Control and Land-Use Change

Natedao Taotawin

ABSTRACT

This paper is based on the research entitled “The Change of Land Uses and Land Ownerships in the Borderland of Thai-Laos” conducted by Natedao Taotawin and Nopporn Choungching (2014). The research major findings are: (1) the conditions that support the cash crops booms in the borderland of Thai-Laos are the governmental development of infrastructure, the availability of immigrant workers from Lao PDR, the suitable ecosystem, and the availability of lands which can be turned into agricultural lands; (2) the booms of cash crop in the borderland are associated with agro-industrial growth. In case of hybrid seeds industry, the mechanism being used by transnational corporations (TNCs) is contract farming. Contract farming helps TNCs to access lands without a need to buy land themselves. Moreover, contract farming allows TNC to control land used by the farmers to serve requirements of TNCs. In the perspective of TNCs, contract farming helps to ensure quality and quantity of hybrid seeds required. In the perspective of farmers, contract farming allows them to access capital, knowledge and new techniques as well as new markets which are beneficial to them and helps them to gain higher incomes and better living standard; (3) impacts of cash crops booms on land uses and land ownerships in the borderland of Thai-Laos are enormous but different. In case of seeds production, the boom of seeds production in the borderland of Thai-Lao does not lead to the rise of land markets and land speculations. As the growth of seeds production here results from intensification of land use for agriculture. Therefore, the farmers can maintain land ownerships and use lands for growing various kinds of crops. However, the use of contract farming that allows TNCs to control land used by the farmers. Therefore, the rise of new form of land control by TNCs in the borderland of Thai-Lao can be seen as ‘land grab’ according to Peluso and Lund (2011).

KEYWORDS: Borderland of Thai-Lao PDR, Contract farming, Land Use, Seeds Industry, Transnational Labours

Natedao Taotawin is Assistant Professor at the Social Development Program, Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University. Email: tnatedao@gmail.com.

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว ซึ่งมีเส้นพรมแดนยาวกว่า 1,800 กิโลเมตร แนวพรมแดนส่วนใหญ่คือลำน้ำโขง และมีพรมแดนบางส่วนเป็นพรมแดนภาคพื้นดิน ตามแนวพรมแดนหลายจุดเป็นที่ตั้งหมู่บ้านและที่ดินเพื่อการเกษตร รวมถึงพื้นที่ป่าเขา ในช่วง 1-2 ทศวรรษที่ผ่านมา เกิดปรากฏการณ์น่าสนใจประการหนึ่ง คือ การขยายตัวของการผลิตพืชเศรษฐกิจหลายชนิด เช่น ยางพารา มันสำปะหลัง และการผลิตเมล็ดพันธุ์ ฯลฯ ไปสู่พื้นที่ชายแดนทั่วประเทศ จากการศึกษาที่เกษตรกรกรมถือเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญ บ่งบอกถึงรูปแบบของการใช้ที่ดิน และความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้ ยังบ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงในเรื่องสิทธิการใช้ที่ดินและการถือครองที่ดินด้วย (อานันท์ 2528)

การเกษตรกรรมต้องให้แรงงานแบบเข้มข้น (intensive labours) ในเดือนไหนที่ปัจจุบันแรงงานภาคเกษตรกรรมของไทยลดลง เพราะแรงงานชนบทส่วนหนึ่งอพยพออกไปทำงานในเมือง ทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานภาคเกษตร จึงมีการนำเข้าแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้านเข้ามาช่วยทำการเกษตรมากขึ้น ซึ่งพบปรากฏการณ์ทั่วไปในพื้นที่ชายแดนหลายแห่งของไทย (Rungmanee, 2014; Taotawin 2011) ด้วยเหตุผลดังกล่าว การขยายตัวของการเกษตรเพื่อการค้าเข้าไปสู่พื้นที่ชายแดนซึ่งเกี่ยวข้องกับนโยบายการพัฒนาภาคเกษตรของรัฐที่มุ่งส่งเสริมอุตสาหกรรมเกษตรและการส่งออก อีกทั้งยังสัมพันธ์กับนโยบายการจัดการพื้นที่ชายแดน ที่รัฐไทยให้ความสำคัญกับการควบคุมพื้นที่ชายแดนอย่างเข้มงวดเพื่อรักษาความมั่นคงของชาติ (national security) แต่ในขณะเดียวกันรัฐก็มีนโยบายสนับสนุนให้มีการขยายพื้นที่การเกษตรเชิงอุตสาหกรรม ไปสู่พื้นที่ชนบทห่างไกล โดยหวังว่าจะช่วยแก้ปัญหาความยากจนในชนบท จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่า ผลกระทบของการขยายตัวของทุนการเกษตรสู่พื้นที่ชายแดนจะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในเรื่องรูปแบบการใช้ที่ดินอย่างไร วัตถุประสงค์ของการใช้ที่ดินที่เปลี่ยนแปลงอย่างไร การจ้างแรงงานเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และมีใครได้ประโยชน์หรือเสียประโยชน์จากปรากฏการณ์ดังกล่าว

เป็นที่ทราบกันดีว่า ชายแดนหลายแห่งมีที่ดินรกร้างว่างเปล่าจำนวนมาก และโดยทั่วไปที่ดินชายแดนมีราคาถูก เมื่อนไหนเหล่านี้ทำให้ธุรกิจการเกษตรมุ่งมายังพื้นที่ชายแดน เพื่อแสวงหาที่ดินสำหรับนำไปใช้ทำโครงการต่างๆ งานวิจัยนี้ให้ความสนใจกับกระบวนการขยายตัวของกลุ่มทุนการเกษตรสู่พื้นที่ชายแดน และผลกระทบของการขยายตัวของทุนในพื้นที่ชายแดน โดยเฉพาะผลกระทบต่อการใช้ที่ดินและการใช้ที่ดินของเกษตรกรรายย่อย รวมถึงผลกระทบต่อความอยู่ดีกินดีของการเกษตรในหมู่บ้านชายแดน

การผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักเพื่อส่งออกในพื้นที่ภาคอีสานเกิดขึ้นเป็นเวลาหลายทศวรรษแล้ว โดยเฉพาะจังหวัดที่มีอาณาเขตติดกับแม่น้ำโขง เช่น หนองคาย นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ ขอนแก่น เป็นต้น กล่าวเฉพาะในพื้นที่ศึกษา คือ หมู่บ้านนาสีดา ตำบลชานูมาน อำเภอลืออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ การผลิตเมล็ดพันธุ์เพื่อส่งออกทำในระบบเกษตรพันธสัญญา โดยมีบริษัทธุรกิจการเกษตรที่มีชื่อเสียงในด้านการผลิตเมล็ดพันธุ์นับสิบบริษัท เป็นผู้ว่าจ้างเกษตรกรรายย่อยให้ทำการผลิตเมล็ดพันธุ์เพื่อส่งขายให้แก่บริษัท เมล็ดพันธุ์ที่เกษตรกรรายย่อยปลูกมีหลายชนิด เช่น เมล็ดพันธุ์

พริกหลายชนิด แคนตาลูป มะเขือเทศ แตงกวา เป็นต้น เกษตรกรรายย่อยผลิตเมล็ดพันธุ์ส่งออกมานานกว่า 30 ปี จนกลายเป็นอาชีพหลักของหมู่บ้านชายแดนแห่งนี้

การวิจัยนี้มุ่งทำความเข้าใจการขยายตัวของอุตสาหกรรมการผลิตเมล็ดพันธุ์ในพื้นที่ชายแดน โดยต้องการตรวจสอบสมมติฐานที่มักจะเชื่อกันว่า การขยายตัวของทุนข้ามชาติเข้าไปในพื้นที่ชนบทหรือชายแดน มักจะทำให้เกิดปัญหาการแย่งยึดที่ดิน หรือการเข้ายึดที่ดินของเกษตรกรไปอยู่ในมือทุนข้ามชาติ (White et al. 2012) นอกจากนี้งานวิจัยต้องการตรวจสอบสมมติฐานที่ว่า การทำเกษตรพันธสัญญาสร้างผลกระทบต่อชีวิตของเกษตรกรรายย่อย (Little and Watts 1994) บทความนี้ ผู้เขียนอาศัยข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัยของ เนตรดาว เถาถวิล และ นพพร ช่วงชิง (2558) เพื่อตอบคำถามวิจัยที่มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- (1) เพื่ออธิบายเงื่อนไขของการที่ทุนข้ามชาติเข้าไปใช้ที่ดินในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว เพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักส่งออก เป็นอย่างไร
- (2) เพื่ออธิบายกระบวนการเข้าไปใช้ที่ดินในพื้นที่ชายแดนของทุน ว่ามีกระบวนการอย่างไร
- (3) เพื่อทำความเข้าใจว่า การเข้าไปใช้ที่ดินในพื้นที่ชายแดนของทุน ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดิน หรือรูปแบบการใช้ที่ดินในพื้นที่ชายแดนอย่างไร

ขอบเขตการวิจัย

1. พื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษา ได้แก่ หมู่บ้านนาสีดา ตำบลชานูมาน อำเภอชานูมาน จังหวัดอำนาจเจริญ อยู่ห่างจากอำเภอชานูมานไปทางทิศเหนือประมาณ 5 กิโลเมตร ตามถนนสายหนองผือ-มุกดาหาร ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบริมแม่น้ำ มีเนินเขาเตี้ยๆ แต่พื้นที่ส่วนใหญ่ของหมู่บ้านเป็นที่ลุ่มลาดเอียงไปยังฝั่งแม่น้ำโขงทางทิศตะวันออก พื้นที่โดยเฉลี่ยสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 68 เมตร บ้านนาสีดาเป็นหมู่บ้านตามแนวชายแดนแม่น้ำโขง ตรงกันข้ามบ้านนาสีดาอีกฝั่งของแม่น้ำโขงคือบ้านเวินคูน เมืองไทรภูทอง แขวงสะหวันนะเขต สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งเป็นหมู่บ้านตามแนวพรมแดนไทย-ลาว มีลำน้ำโขงเป็นพรมแดน

ประชากรผู้ก่อตั้งหมู่บ้านนาสีดาเป็นคนเชื้อสายลาวที่อพยพข้ามแม่น้ำโขงมาจากฝั่งลาว บรรพบุรุษของชาวบ้านนาสีดาอพยพมาจากเมืองไทรภูทอง แขวงสะหวันนะเขต ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามกับบ้านนาสีดาในปัจจุบัน ในอดีตการอพยพและการเดินทางข้ามโขงไปมาถือเป็นวิถีชีวิตปกติ ชาวบ้านสองฝั่งโขงเดินทางไปมาหาสู่เพื่อกิจธุระต่างๆ เช่น เยี่ยมญาติ ทำบุญ ค้าขาย แต่งงานสร้างครอบครัว และจับจองที่ทำกิน เนื่องจากการควบคุมของรัฐไทยและลาวยังไม่เข้มงวด และชาวบ้านชายแดนมีความรู้สึกเป็นญาติพี่น้องกัน ใช้ภาษาและวัฒนธรรมร่วมกัน ก่อนที่รัฐจะประกาศเขตแดนประเทศไทย-ลาว ชาวบ้านสองฝั่งโขงไม่มีสำนึกความเป็นพลเมืองของรัฐชาติดังปัจจุบัน แต่รู้สึกเป็นคนชายแดนเดียวกัน

แผนที่ 1 บ้านนาสีดา

ที่มา: ผู้วิจัย

สภาพพื้นที่บ้านนาสีดา เป็นหมู่บ้านชายแดนที่พื้นที่ส่วนใหญ่ทำการเกษตรกรรม โดยใช้น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ คือแม่น้ำโขง และลำห้วยกอก ซึ่งชาวบ้านใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำทั้งสองแห่งในการทำการเกษตรตลอดทั้งปี นอกจากนี้ ชาวบ้านบางคนขุดบ่อน้ำไว้ใช้ในไร่นายามหน้าแล้งด้วย ต่อมาในช่วงต้นทศวรรษ 2530 กรมชลประทานได้พัฒนาโครงการผลิตไฟฟ้าจากน้ำโขง และโครงการสร้างคลองสูบน้ำจากแม่น้ำโขงลงสู่คลองชลประทาน ซึ่งได้มีการสร้างคลองส่งน้ำเพื่อดึงน้ำส่งต่อไปยังพื้นที่ไร่นาของเกษตรกร โครงการเป็นการตอบสนองของรัฐท้องถิ่นต่อข้อเรียกร้องของชาวบ้านนาสีดา เพื่อแก้ปัญหาความยากจนตามแนวชายแดน ชาวบ้านนาสีดาเริ่มทำเกษตรพันธสัญญาเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักให้แก่บริษัทฯ คำเมล็ดพันธุ์แห่งแรก ราวปี 2532 ปัจจุบันมีเกษตรกรรายย่อยทำสัญญาการผลิตเมล็ดพันธุ์เพื่อส่งจำหน่ายให้แก่บริษัทมากกว่า 10 แห่ง กล่าวได้ว่าการผลิตเมล็ดพันธุ์เป็นอาชีพที่สร้างรายได้หลักให้แก่หมู่บ้านนาสีดา เกษตรกรส่วนใหญ่ทำนาปี และเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวแล้วก็ปรับสภาพที่ดินเพื่อใช้ปลูกพืชผักเพื่อเอามล็ดพันธุ์ ด้วยเหตุนี้ ที่ดินจึงถูกใช้แบบเข้มข้นตลอดทั้งปี บ้านนาสีดาเดิมมีหมู่บ้านเดียว แต่ต่อมาแยกเป็น 2 หมู่ หมู่บ้านเดิมตั้งอยู่ริมตลิ่งแม่น้ำโขง ถูกจัดเป็นบ้านหมู่ 2 ส่วนพื้นที่หมู่บ้านที่ขยายตัวออกไป ไกลจากฝั่งแม่น้ำออกไป ถูกแยกเป็นบ้านหมู่ 6 การแยกหมู่บ้านเกิดขึ้นในปี 2511 โดยมีนายหลวย ศรีทน ร่วมกับชาวบ้านจัดสรรที่อยู่อาศัย ต่อมาในปี 2518 บ้านนาสีดาหมู่ 6 ได้รับการจัดตั้งเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ โดยมีนายวันพรม หลวง

ศรี เป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ 6 คนแรก จำนวนประชากรในบ้านนาสีดาทั้งสองหมู่ ตามทะเบียนราษฎรปี 2554 มีจำนวนรวม 740 คนแบ่งเป็นชาย 349 คน หญิง 391 คน และมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 203 ครัวเรือน ชาวบ้านนาสีดาส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และมีอาชีพทำนา บางส่วนทำสวนทำไร่ เช่น ไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง ทำสวนยางพารา สวนปาล์ม น้ำมัน การทำสวนทำไร่มักจะเป็นเกษตรกรรายที่ไปซื้อที่ดินนอกหมู่บ้าน เพราะในหมู่บ้านมีที่ดินจำกัด นอกจากนี้ ชาวบ้านบางรายปลูกพืชตามที่ดินว่างเปล่าริมตลิ่งโขง และจำนวนไม่น้อยปลูกพืชผักเพื่อเอาเมล็ดพันธุ์ ทางด้านการประมง ชาวบ้านนาสีดามีวิถีชีวิตผูกพันกับแม่น้ำโขง ดังนั้นอาชีพที่สำคัญคือการจับปลาในแม่น้ำโขงขายเป็นรายได้ และมีการเลี้ยงปลาในกระชังขายเพิ่มเติมด้วย ยิ่งไปกว่านั้น ชาวบ้านยังมีอาชีพรับจ้างในภาคการเกษตร เช่น รับจ้างดำนา เกี่ยวข้าว ทำสวนในระหว่างพักแปลง เพื่อบรรเทาผลผลิตเมล็ดพันธุ์ ในกรณีวิจัยนี้ สํารวจข้อมูลจากบ้านหมู่ 6 เป็นหลัก เนื่องจากมีสัดส่วนผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์มากกว่าหมู่ 2

2. การเก็บข้อมูลและผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มประชากรในการเก็บข้อมูล ได้แก่ เจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง และเจ้าหน้าที่บริษัทการเกษตร ซึ่งเป็นตัวแทนของบริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์หลายแห่ง ที่จังหวัดอำนาจเจริญ นอกจากนี้ การเก็บข้อมูลด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (survey) เพื่อเก็บข้อมูลรายละเอียดต่าง ๆ ของเกษตรกรบ้านนาสีดาที่เป็นผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ให้แก่บริษัทต่าง ๆ จำนวน 30 คน (เกษตรกรแต่ละคนเป็นตัวแทนของครัวเรือนตนเอง) ในประเด็นต่าง ๆ เช่น จำนวนที่ดิน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน ประเภทของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ จำนวนรายได้ จำนวนหนี้สิน จำนวนสมาชิกครัวเรือนที่ทำการเกษตร ฯลฯ

นอกจากนี้ การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) กับเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์จำนวน 20 คน โดยเกณฑ์ในการคัดเลือก คัดเลือกจากเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์และเป็นผู้ที่เคยตอบแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างมาแล้ว และเป็นผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ (key informants) ในประเด็นต่าง ๆ เช่น การรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ การเชื่อมต่อระหว่างบริษัทผู้รับซื้อเมล็ดพันธุ์กับเกษตรกรผู้ปลูกเมล็ดพันธุ์ในหมู่บ้าน การเป็นตัวแทนของเกษตรกรรายใหญ่ในหมู่บ้าน (ถือครองที่ดินเกิน 30 ไร่) การเป็นตัวแทนเกษตรกรรายกลาง (ถือครองที่ดิน 10-30 ไร่) และการเป็นตัวแทนเกษตรกรรายย่อย (ถือครองที่ดินต่ำกว่า 10 ไร่) การเป็นเกษตรกรที่ปลูกเมล็ดพันธุ์ชนิดเดียว เกษตรกรที่ปลูกเมล็ดพันธุ์สองชนิด รวมถึงการเป็นตัวแทนเกษตรกรที่จ้างแรงงานลาว เพื่อมาช่วยทำงานในแปลงเกษตรเป็นประจำทุกปี เป็นต้น

ระเบียบวิธีวิจัยและการเก็บข้อมูล

1. การวิจัยเอกสาร

การวิจัยนี้ใช้วิธีการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร เช่น กชช.2 ค สถิติด้านประชากรรายได้ของชุมชน และการถือครองที่ดินของพื้นที่ศึกษา คือบ้านนาสีดา อำเภอนามาน จังหวัดอำนาจเจริญ นอกจากนี้ ใช้การทบทวนวรรณกรรมรายงานการวิจัยและวิทยานิพนธ์ เอกสารมาจากหลาย

แหล่ง ได้แก่ เอกสารในห้องสมุด ได้แก่ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยขอนแก่น เอกสารที่เผยแพร่ในเว็บไซต์ของหน่วยงานต่าง ๆ เช่น สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ผู้วิจัยยังได้ขอความอนุเคราะห์ เอกสารจากหน่วยงานโดยตรง เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลขานูมาน โรงพยาบาลอำเภอขานูมาน

2. การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณด้วยการใช้แบบสอบถาม

การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ เก็บจากเกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง เพื่อให้ได้ข้อมูลของเกษตรกร ที่ทำการผลิตเมล็ดพันธุ์ จำนวน 30 คน ในประเด็นต่าง ๆ เช่น จากนั้นนำข้อมูลที่ได้นำมาทำการประมวลผลและวิเคราะห์ผลข้อมูล โดยโปรแกรมสถิติเพื่อสังคมศาสตร์ (SPSS) แล้วนำผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ไปวิเคราะห์ร่วมกับผลการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ

3. การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ

การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ร่วมกับวิธีการศึกษาเชิงปริมาณ โดยมีการเก็บข้อมูลภาคสนาม ในปี 2557 สำหรับการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการเก็บข้อมูลภาคสนาม ใช้วิธีการสามแบบ ดังนี้

(1) การใช้วิธีการสัมภาษณ์ (interview) เจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง และเจ้าหน้าที่บริษัทการเกษตร ซึ่งเป็นตัวแทนของบริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์หลายแห่ง ที่จังหวัดอำนาจเจริญ โดยมีการนัดหมายล่วงหน้า และการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ โดยมีแนวคำถามในการสัมภาษณ์ที่กำหนดไว้ล่วงหน้า กรณีบริษัทการเกษตร นอกจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ระดับบริหารของบริษัทฯ ยังมีการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรของบริษัทฯ ที่ทำงานในระดับหมู่บ้านด้วย นอกจากนั้น ยังใช้วิธีการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (non-participatory observation) ในบริเวณแปลงทดลองของบริษัทฯ และบริเวณแปลงเกษตรกรของเกษตรกรในหมู่บ้านนาสีดาด้วย

(2) การสัมภาษณ์เชิงลึก ในหมู่บ้านนาสีดา ใช้ผู้ช่วยวิจัย 1 คน เข้าไปอาศัยในหมู่บ้านระยะเวลาหนึ่ง เพื่อสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้าน และเพื่อให้ผู้ช่วยวิจัยสามารถระบุผู้ให้ข้อมูลหลักไปพร้อมๆ กับเก็บข้อมูลด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง นอกจากนี้ ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อเก็บข้อมูลจากเกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ จำนวน 20 คน โดยคัดเลือกจากเกษตรกรที่เคยสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างไปแล้ว และเป็นผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

(3) การสังเกตการณ์อย่างไม่มีส่วนร่วม เช่น การทำงานในแปลงการผลิตของเกษตรกร รวมถึงมีการจัดกลุ่มสนทนา (focus group) อย่างไม่เป็นทางการกับชาวบ้านที่ทำการผลิตเมล็ดพันธุ์หลายครั้ง

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การตรวจสอบความตรง (validity) และความน่าเชื่อถือ (reliability) ของข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบสามเส้า (triangulation) โดยตรวจสอบข้อมูลเรื่องเดียวกันจากแหล่งข้อ

มูลอื่นๆ เช่น ในประเด็นเดียวกัน สัมภาษณ์ชาวบ้านอย่างน้อย 3 คน เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง และอีกวิธีหนึ่ง คือสอบถามเรื่องเดียวกัน จากแหล่งข้อมูลคนเดียวกัน แต่ต่างวาระและโอกาส การประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล จะเริ่มจากการทำบรรณาธิกรณข้อมูลจากบันทึกภาคสนาม (field note) และการถอดเนื้อหาคำสัมภาษณ์จากเครื่องบันทึกเสียง นำข้อมูลทั้งหมดบันทึกลงในคอมพิวเตอร์ จากนั้นจัดหมวดหมู่ข้อมูล เปรียบเทียบ ตีความ หาความเชื่อมโยง สร้างข้อสรุปของแบบแผนเชิงอุปนัย ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณ โดยใช้แบบสัมภาษณ์อย่างมีโครงสร้าง การตรวจสอบความตรง และความน่าเชื่อถือ ผู้วิจัยได้นำแบบสัมภาษณ์ไปทดลองเก็บข้อมูลจากชาวบ้านจำนวน 5 คน แล้วนำมาปรับปรุงแบบสอบถามใหม่ ให้เหมาะสมและถูกต้อง เมื่อสำรวจข้อมูลครบ 30 ชุด ได้นำมาตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล จากนั้นประมวลผลข้อมูลโดยโปรแกรมสถิติเพื่อสังคมศาสตร์ (SPSS) และนำผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ไปวิเคราะห์ผลร่วมกับผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

หน่วยในการวิเคราะห์ ได้แก่ หน่วยครัวเรือน (household) โดยสัมภาษณ์เกษตรกรที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนและเป็นผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ ส่วนประเด็นการวิเคราะห์ เน้นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับบริษัทผู้รับซื้อเมล็ดพันธุ์ และการจัดการด้านที่ดินและแรงงานเพื่อการผลิตเมล็ดพันธุ์

5. การพิทักษ์สิทธิและความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูล

งานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยคำนึงถึงประเด็นการยินยอม และการรักษาความลับของผู้ให้ข้อมูล โดยผู้วิจัยได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัย การนำข้อมูลไปใช้ และการชี้แจงเกี่ยวกับการปกปิดความลับส่วนบุคคล และการใช้นามสมมติ แทนชื่อจริงของบุคคล เพื่อปกป้องความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูล และป้องกันผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นกับผู้ให้ข้อมูล รวมถึงผู้วิจัยได้ขออนุญาต เมื่อมีการถ่ายภาพผู้ให้ข้อมูลด้วย

การทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยนี้ 3 แนวคิด ได้แก่ 1) แนวคิดชายแดนศึกษากับพลวัตทางเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ชายแดน 2) แนวคิดการแย่งยึดที่ดิน และ 3) แนวคิดระบบเกษตรพันธสัญญา

1) แนวคิดชายแดนศึกษากับพลวัตทางเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ชายแดน

การมองชายแดนในฐานะองค์ประกอบของภูมิรัฐศาสตร์ในบริบทของชาติและชาตินิยมเป็น “การศึกษาจากมุมมองของรัฐ” (state-oriented approach) ที่เน้นอำนาจอธิปไตยและความมั่นคงทางเศรษฐกิจการเมืองของส่วนกลาง ในนามผลประโยชน์ของชาติ (Donnan and Wilson 2003) อย่างไรก็ดี การเกิดขึ้นของโลกาภิวัตน์ ในช่วงรอยต่อของศตวรรษที่ 21 ส่งผลกระทบต่อพรมแดนของชาติอย่างใหญ่หลวง เนื่องจากการเกิดขึ้น-สลายตัว-หรือการรวมกลุ่มของรัฐในรูปแบบใหม่ๆ รวมทั้งการเคลื่อนย้ายอย่างเข้มข้นและหลากหลายรูปแบบของผู้คน สินค้า เงินตราและข่าวสาร นัก

วิชาการแนวหลังสมัยใหม่นิยม (post-modernism) จึงเสนอให้มองพรมแดนรัฐชาติเป็นพื้นที่ที่เลื่อมซ้อน พื้นที่ที่เคลื่อนไหวและเลื่อนไหล (ปีนแก้ว 2545, 4-5)

ชายแดนประเทศลุ่มน้ำโขงเป็นอาณาบริเวณแห่งหนึ่งที่มีพลวัตสูงในช่วงที่ผ่านมา Hirsch (2009, 124) เสนอว่าการใช้พื้นที่นั้นอาจเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย และเกี่ยวข้องกับอำนาจที่เข้าไปจัดการพื้นที่ ส่วน Tsing (2005 อ้างใน ยศ และคณะ 2555, 69) อธิบายพลวัตความเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าและพื้นที่การเกษตรในกาลิมันตัน อินโดนีเซีย ในฐานะพื้นที่ทุนนิยมชายแดน (frontier capitalism) หรือพื้นที่แห่งการขยายตัวของทุนนิยมอย่างไร้ระเบียบกติกา มีการขับไล่ผู้คนออกนอกพื้นที่ มีการแก่งำไรที่ดิน ที่ตามมาด้วยความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ

จามะรี (2556) อธิบายการผลิตและการค้าข้าวโพดข้ามพรมแดนไทย-ลาว ว่าเป็นผลมาจากการขยายตัวของความต้องการข้าวโพดในตลาดโลก และการเปิดพรมแดนระหว่างประเทศในลุ่มแม่น้ำโขง ในขณะที่การผลิตข้าวโพดในประเทศไทยมีต้นทุนทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมสูงขึ้น จึงเกิดการขยับขยายออกไปสู่การแสวงหาพื้นที่การเกษตรในลาว ที่มีทรัพยากรที่ดินว่างเปล่าและมีแรงงานมาก Rungmanee (2014) ศึกษาการย้ายถิ่นแรงงานลาว และการเปลี่ยนแปลงภาคเกษตรกรรมในพื้นที่พรมแดนไทย-ลาว บริเวณจังหวัดมุกดาหารของไทยกับแขวงสะหวันนะเขต สปป.ลาว ซึ่งมีลุ่มน้ำโขงเป็นพรมแดน พบว่าสภาพที่ชุมชนสองฝั่งแม่น้ำโขงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาช้านาน จวบจนปัจจุบันถึงแม้ว่าจะมีกฎระเบียบการข้ามแดนระหว่างรัฐชาติ แต่ในทางปฏิบัติเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นก็มักใช้กฎระเบียบอย่างยืดหยุ่น ทำให้สามารถข้ามไปมาหาสู่กันโดยสะดวก เงื่อนไขเช่นนี้ทำให้พรมแดนเป็นพื้นที่ของโอกาสที่ชาวลาวเดินทางข้ามแดนมาเป็นแรงงานในพื้นที่ชายแดนไทยเป็นจำนวนมาก ส่วนเกษตรกรไทยก็ได้ประโยชน์จากแรงงานลาวที่เข้ามาทำงานในภาคเกษตร ในทำนองเดียวกัน การศึกษาของ Taotawin (2011) พบว่า การผลิตข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรพันธสัญญา ในอำเภอชายแดนไทย-ลาว ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี ประสบปัญหาค่าแรงสูง จึงมีความนิยมในการมีแรงงานลาวเพื่อมาทำงานในไร่นา โดยจ่ายค่าจ้างในอัตราค่าจ้างต่ำกว่าแรงงานไทย ทำให้ชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ยังคงทำเกษตรอินทรีย์ต่อไปได้ในภาวะต้นทุนการผลิตสูง แรงงานลาวอพยพตามฤดูกาล จึงถือเป็นปัจจัยสนับสนุนการผลิตข้าวอินทรีย์ ซึ่งต้องใช้แรงงานอย่างเข้มข้น

2) แนวคิดการแย่งยึดที่ดิน “การแย่งยึดที่ดินระดับโลก” (global land grab)

ข้อถกเถียงในเรื่องปรากฏการณ์การแย่งยึดที่ดินโดยทุนใหญ่ ได้กลายเป็นประเด็นร้อนในวงวิชาการและนักกำหนดนโยบายนับจากปี ค.ศ. 2007-8 เป็นต้นมา เนื่องจากการประจวบเหมาะของเหตุการณ์สำคัญคือวิกฤตราคาอาหารสูง และความวิตกกังวลต่อปัญหาขาดแคลนพลังงาน และภาวะโลกร้อน ทำให้เกิดการระแแสความต้องการใช้ที่ดินและแก่งำไรที่ดินครั้งใหญ่ จนเกิดปรากฏการณ์ “การแย่งยึดที่ดิน” หมายถึงการยึดครองที่ดินในพื้นที่ขนาดใหญ่โดยทุน โดยเฉพาะทุนข้ามชาติ และผู้สูญเสียที่ดินมักเป็นเกษตรกรรายย่อย (White et al. 2012)

อย่างไรก็ดี ธนาคารโลก (World Bank) ซึ่งเป็นผู้สนับสนุนแนวทางการลงทุนการผลิตในพื้นที่ขนาดใหญ่ เห็นว่าการทำเกษตรบนที่ดินแปลงใหญ่ (plantation) เป็นแนวทางเพิ่มประสิทธิภาพ

ทางการผลิต ช่วยแก้ปัญหาความยากจน และช่วยให้เกิดถ่ายทอดความรู้-วิทยาการใหม่ ๆ สร้างอาชีพให้ชาวชนบท และช่วยให้เกษตรกรเข้าถึงตลาดโลกได้ง่ายขึ้น แต่ก็ยอมรับว่ามีปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นด้วย จึงเรียกร้องให้มีการนำ “หลักปฏิบัติของความรับผิดชอบในการลงทุน” (principles for responsible Agro-investment) มาใช้ โดยให้คำนึงถึงประเด็นต่าง ๆ เช่น สิทธิในที่ดินและทรัพยากรของท้องถิ่น ความมั่นคงทางอาหาร การดำเนินโครงการที่โปร่งใส ธรรมชาติบาล การลงทุนที่รับผิดชอบต่อสังคม ความยั่งยืนทางสังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น (World Bank, FAO, UNCTAD and IFDA 2010) ทว่า อีกฝ่ายเชื่อว่าปัญหาที่ดินซับซ้อนและแก้ไขไม่ง่ายอย่างนั้น White et al. (2013) สังเคราะห์งานศึกษาจำนวนหนึ่งที่ใช้กรอบความคิด “เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยสังคมเกษตรกรรม” (agrarian political economy approach) ในการวิเคราะห์ แนวคิดนี้มองประเด็นที่ดินเชื่อมโยงกับพัฒนาการของระบบทุนนิยมในภาคเกษตร ซึ่งเกี่ยวโยงไปถึงเรื่องการสะสมทุน การจัดการแรงงาน และความเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตรกรรม ทั้งในมิติเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม ทั้งนี้ข้อเสนอของ มาร์กซ์ มองว่า “การปิดล้อมที่ดิน” (the enclosure) ในยุโรป เป็นต้นเหตุที่ทำให้ชาวนากลายเป็นคนไร้ที่ดินและกลายเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง ยังคงได้รับความสนใจจากนักวิชาการรุ่นหลังที่จะนำแนวคิดของมาร์กซ์มาพัฒนาในการวิเคราะห์ปัญหาที่ดิน เช่น Harvey (2007) ได้นำแนวคิดของ มาร์กซ์เรื่องการปิดล้อมที่ดิน มาใช้อธิบายปรากฏการณ์แย่งยึดที่ดินในยุค “เสรีนิยมใหม่” ที่เขาเรียกว่า “การสะสมทุนด้วยการแย่งชิง” (accumulation by dispossession) กระบวนดังกล่าวเป็นการแย่งชิงทรัพยากร สิทธิทรัพย์ แรงงานและที่ดิน ภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์เอกชนและการค้าเสรีอย่างสุดโต่ง ทำให้ทรัพยากรเหล่านั้นหลุดมือไปจากคนจน

Borras and Franco (2012) สังเคราะห์รูปแบบการแย่งยึดที่ดิน ที่มองเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินในภาคเกษตรกรรมทั่วโลก 4 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบ A การเปลี่ยนจากการผลิตพืชอาหารชนิดหนึ่ง ไปสู่พืชอาหารอีกชนิดหนึ่ง (food to food) รูปแบบ B การเปลี่ยนจากการปลูกพืชอาหาร ไปสู่การผลิตเชื้อเพลิงชีวภาพ (พืชพลังงาน) (food to biofuels) รูปแบบ C การเปลี่ยนจากพื้นที่ที่ไม่ได้ผลิตพืชอาหาร (เช่น ที่ป่า ที่สาธารณะของชุมชน ท่งหญ้าเลี้ยงสัตว์) ไปสู่การผลิตอาหาร (non-food to food) รูปแบบ D การเปลี่ยนจากพื้นที่ที่ไม่ได้ผลิตพืชอาหาร ไปสู่การผลิตพืชพลังงาน (non-food to biofuels) ภายใต้รูปแบบหลักทั้ง 4 รูปแบบ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่เข้าข่ายการแย่งยึดที่ดิน มักเกี่ยวข้องกับการผลิตเพื่อส่งออก ไม่ว่าจะเป็นอาหาร หรือ เชื้อเพลิงชีวภาพ โดยกลุ่มทุนได้เข้าไปยึดครองที่ดินขนาดใหญ่

Peluso and Lund (2011) ได้ขยายมุมมองในเรื่องการแย่งยึดที่ดินให้ลึกซึ้งขึ้น โดยเสนอว่าการแย่งยึดที่ดินในบริบทโลกาภิวัตน์ อาจไม่ได้เกิดขึ้นจากการเข้าไปยึดครองกรรมสิทธิ์เหนือที่ดิน แต่อาจเกิดขึ้นจากการที่ทุนเข้าไป “ควบคุมที่ดิน” (land control) เพราะนายทุนไม่จำเป็นจะต้องยึดครองที่ดินโดยตรง แต่สามารถใช้วิธีการอื่น ๆ เช่น การใช้กลไกควบคุมและจัดการที่ดินรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้สามารถเข้าถึงที่ดินและใช้ประโยชน์จากที่ดินที่เกษตรกรถือครอง เพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายที่ทุนต้องการ ซึ่งเกษตรกรพันธสัญญาที่ถือเป็นกลไกหนึ่งที่ทุนนิยมนำมาใช้ เพื่อช่วยให้เข้าถึงที่ดินของเกษตรกรรายย่อยในบริบทใหม่

3) แนวคิดระบบเกษตรพันธสัญญา (contract farming)

เกษตรพันธสัญญาเป็นระบบการจัดการความสัมพันธ์ทางการผลิต การจัดการที่ดินและการจัดการแรงงาน ที่ทุนเป็นผู้กำหนดเงื่อนไขการผลิตให้แก่เกษตรกร โดยมีข้อตกลงล่วงหน้า (ทั้งที่มีการทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษร และไม่มีการทำสัญญา) ข้อตกลงมีกระบวนถึงเงื่อนไขต่างๆ ในการจ้างผลิตและการจัดการที่ดินและแรงงาน ระบบเกษตรพันธสัญญาถือเป็นวิธีการกระจายความเสี่ยงของธุรกิจโดยทั่วไป เกษตรกรแบกรับภาระความเสี่ยงด้านการผลิต ส่วนธุรกิจแบกรับความเสี่ยงด้านการตลาด อย่างไรก็ตาม เกษตรกรผู้ผลิตกับธุรกิจการเกษตร แบกรับภาระความเสี่ยงในระบบเกษตรพันธสัญญาไม่เท่ากัน งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเกษตรพันธสัญญา ทั้งที่ทำการศึกษานานต่างประเทศและในประเทศไทย มีมุมมองต่อระบบเกษตรพันธสัญญาแตกต่างกัน ซึ่งผู้เขียนจำแนกเป็น 3 แนวทาง ดังนี้

แนวทางแรก งานวิจัยที่มองว่าระบบเกษตรพันธสัญญาเป็นระบบการผลิตที่ธุรกิจการเกษตรและเกษตรกร ได้รับผลประโยชน์ งานวิจัยในกลุ่มนี้มองว่า ระบบเกษตรพันธสัญญาช่วยยกระดับศักยภาพการผลิตของเกษตรกร ขณะเดียวกันก็ช่วยให้ธุรกิจการเกษตรมีสถานะมั่นคง (Manarungsan and Suwanjindar 1992)

แนวทางที่สอง งานวิจัยที่มองว่าเกษตรพันธสัญญา เป็นระบบการผลิตที่เอื้อประโยชน์ให้ธุรกิจ การเกษตรเอาเปรียบเกษตรกรมากขึ้น เนื่องจากธุรกิจการเกษตรสามารถถ่ายโอนความเสี่ยงในการผลิตทั้งหมดไปให้แก่เกษตรกรเป็นผู้แบกรับภาระแทน (Little and Watts 1994) งานวิจัยที่ทำในประเทศแอมบิเย พบว่าโครงการส่งเสริมเกษตรพันธสัญญาโดยรัฐ ทำให้เกิดการเปลี่ยนมือของกรรมสิทธิ์ที่ดิน และการเปลี่ยนรูปแบบการใช้ที่ดิน จากการใช้ที่ดินทำการเกษตรเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้า ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งทางสังคมในชนบท (Carney 1994) ในอินโดนีเซีย การที่รัฐเข้ายึดพื้นที่ป่า แล้วส่งเสริมการผลิตพืชชนิดใหม่ผ่านระบบเกษตรพันธสัญญา ทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมทางสังคมในการใช้ที่ดินและเกิดความขัดแย้งทางสังคม (White 1997)

ในประเทศไทย งานวิจัยเกี่ยวกับระบบเกษตรพันธสัญญาของการเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู ไก่ ชี้นำให้เห็นผลกระทบทางสังคมของระบบเกษตรพันธสัญญาหลายประการ เช่น การให้ค่าตอบแทนต่ำ ธุรกิจการเกษตร มักจะถ่ายโอนความเสี่ยงในการผลิตทั้งหมดให้แก่เกษตรกรแบกรับแทน ในขณะที่เกษตรกรต้องเผชิญกับปัญหาหลายประการ เช่น ต้นทุนในการสร้างโรงเรือนแบบปิดค่อนข้างสูง ปัจจัยการผลิตที่ราคาสูงแต่คุณภาพต่ำ พันธุ์หมูไม่ดี การจ่ายค่าตอบแทนต่ำกว่ากำหนด การถูกควบคุมแรงงาน การที่เกษตรกรไม่มีอำนาจต่อรอง การใช้สารเคมีการเกษตรเพิ่มขึ้น และสร้างมลภาวะ ทำให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เกษตรกรเป็นหนี้สิน (Delforge 2007)

แนวทางที่สาม งานวิจัยที่มองว่าระบบเกษตรพันธสัญญามีทั้งด้านเป็นประโยชน์ และด้านที่เป็นปัญหา แม้ว่าธุรกิจการเกษตรและเกษตรกรได้รับประโยชน์ร่วมกันในระบบเกษตรพันธสัญญา แต่ธุรกิจการเกษตรและเกษตรกรก็อาจมีความขัดแย้งกันในเรื่องผลประโยชน์ งานวิจัยกลุ่มนี้มองว่าความสำเร็จหรือล้มเหลวของระบบเกษตรพันธสัญญา ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่เฉพาะเจาะจงของเกษตรพันธสัญญาแต่ละกรณี เช่น เงื่อนไขของการผลิตพืชแต่ละชนิด เงื่อนไขการนำระบบเกษตรพันธสัญญาไปใช้ในแต่ละพื้นที่ เงื่อนไขของเกษตรกรแต่ละกลุ่มต่างกัน ดังนั้น การประเมินผลกระทบของ

เกษตรพันธสัญญาจึงต้องทำในแต่ละกรณี เพื่อเข้าใจว่าในเงื่อนไขที่แตกต่าง ทำให้เกิดผลได้หรือผลเสียอย่างไร และไม่เห็นด้วยกับการสร้างข้อสรุปแบบเหมารวม ว่าเกษตรพันธสัญญาดีหรือไม่ดี (Grover and Kusterer 1990)

งานวิจัยนี้มียุทธศาสตร์ในการวิเคราะห์ว่า ชายแดนเป็นพื้นที่ของโอกาสทางเศรษฐกิจ สำหรับกลุ่มทุนและชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชายแดน ในบริบทโลกาภิวัตน์ ซึ่งเกิดการเชื่อมต่อบริเวณภาคส่วนต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและชาวบ้าน ทำให้พื้นที่ชายแดน กลายเป็นด่านหน้า (frontier) ของการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อป้อนตลาดโลก ผู้เขียนมองว่าพื้นที่ชายแดนด้านต่างๆ ไม่ได้มีลักษณะเหมือนกัน เพราะชายแดนแต่ละแห่งมีลักษณะเฉพาะ ตั้งแต่ลักษณะทางกายภาพ ภูมิอากาศ ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนสองฟากฝั่งของพรมแดน การขยายตัวของทุนเข้าสู่พื้นที่ชายแดนแต่ละแห่ง จึงก่อให้เกิดผลกระทบที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ ผู้วิจัยสนใจบทบาทของทุนทางการเกษตร ในฐานะผู้ผลักดันให้เกิดการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว โดยใช้กลยุทธ์หลัก คือระบบเกษตรพันธสัญญา เป็นกลไกในการผนวกรวมเกษตรกรรายย่อยเข้าสู่ระบบการผลิตเมล็ดพันธุ์เพื่อป้อนตลาดโลก และทุนใช้กลยุทธ์ต่างๆ เพื่อจูงใจให้เกษตรกรหันมาผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักชนิดที่บริษัทต้องการ ตลอดจนทุนเป็นผู้กำหนดเงื่อนไขการผลิต การจัดการที่ดินและแรงงาน ตลอดจนคุณลักษณะเฉพาะของพืชผักชนิดต่างๆ ที่ต้องการรับซื้อ อย่างไรก็ตาม ผลของการนำระบบเกษตรพันธสัญญาไปใช้ในพื้นที่ชายแดน ก็ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของระบบนิเวศ สภาพธรรมชาติ และการดูแลเอาใจใส่แปลงเกษตรของเกษตรกร ซึ่งมีผลต่อโอกาสและข้อจำกัดในการผลิตเมล็ดพันธุ์ในชายแดนในขณะเดียวกัน ผู้เขียนสนใจการตอบสนองของเกษตรกรต่อการผลิตเมล็ดพันธุ์ เนื่องจากในด้านหนึ่ง เกษตรกรเห็นว่าเป็นโอกาสในการยกระดับรายได้ของครอบครัว แต่ในอีกด้านหนึ่ง เกษตรกรเห็นว่าการผลิตเมล็ดพันธุ์มีความเสี่ยง เกษตรกรจึงใช้กลยุทธ์ในการปรับตัวเพื่อรับมือกับการขยายอำนาจของทุนเข้าสู่พื้นที่ศึกษาในลักษณะต่างๆ

สรุปผลการวิจัย

ก. บริบทของการเข้าไปใช้ที่ดินชายแดนไทย-ลาวของทุนข้ามชาติ

การขยายตัวของบริษัทธุรกิจการเกษตรที่ส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักสู่พื้นที่ชายแดนอีสานใต้ เกิดจากเงื่อนไขเฉพาะของพื้นที่ชายแดน (borderland) แบบนี้ ที่เอื้ออำนวยต่อการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจหลายประการ พื้นที่ที่ศึกษาคือหมู่บ้านนาสีดา ตำบลชานูมาน อำเภอชานูมาน จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นหมู่บ้านตามแนวพรมแดนไทย-ลาว ที่มีอาณาบริเวณติดกับลำน้ำโขง ถูกเลือกให้เป็นแหล่งผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผัก เนื่องจากมีปัจจัยที่เอื้อต่อการผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผัก 4 ประการ ได้แก่ (1) สภาพดินฟ้าอากาศริมแม่น้ำโขงที่ค่อนข้างเย็น เหมาะสำหรับการปลูกพืชผักเพื่อเก็บเกี่ยวเอาเมล็ดพันธุ์ (2) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า ชลประทาน ฯลฯ (3) การมีที่ดินอุดมสมบูรณ์อยู่จำนวนมาก (4) การมีแรงงานจากสปป.ลาวจำนวนมาก ดังจะอภิปรายรายละเอียดต่อไป

ปัจจัยด้านแรก สภาพดินฟ้าอากาศ บ้านนาสีดามีอุณหภูมิเฉลี่ย 20-30 องศาเซลเซียสตลอดปี และมีอากาศชุ่มชื้นจากแม่น้ำโขง จึงเหมาะสมสำหรับการผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักเมืองหนาวบางชนิด ขณะที่พื้นที่ริมฝั่งโขงในภาคอีสานที่เหมาะสมต่อการผลิตเมล็ดพันธุ์พืชเพื่อเอาเมล็ดพันธุ์มีจำกัด (เฉพาะเขตจังหวัดอำนาจเจริญ มุกดาหาร นครพนม หนองคาย และบึงกาฬ) ชาวบ้านนาสีดาเริ่มทำเกษตรพันธสัญญาเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักส่งขายให้กับบริษัทแห่งหนึ่ง ราวปี 2532 (ประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา) ปัจจุบันราวร้อยละ 40 ของครัวเรือนในบ้านนาสีดา มีฐานะเป็น “ลูกไร่” ของบริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์มากกว่า 10 แห่ง เช่น บริษัทอดัมส์ เอนเตอร์ไพรเซส บริษัทจีนซินเมล็ดพันธุ์ บริษัทเพื่อนเกษตรกร บริษัทสากลเมล็ดพันธุ์ บริษัทสรแดง บริษัทแวนด้าซิน เป็นต้น กล่าวได้ว่า การผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักกลายเป็นอาชีพหลักของหลายครัวเรือนในบ้านนาสีดา

ปัจจัยด้านที่สอง การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โครงการผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักที่บ้านนาสีดาเกิดขึ้นตามแนวคลองชลประทานที่สูบน้ำมาจากแม่น้ำโขงลงสู่ไร่นา นอกจากนั้น เกษตรกรใช้ที่ดินติดกับแหล่งน้ำตามธรรมชาติ คือลำห้วยกอก และเกษตรกรบางรายขุดบ่อบาดาลไว้ใช้ในไร่นายามหน้าแล้ง การมีแหล่งน้ำเพียงพอเป็นเงื่อนไขสำคัญของการผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักซึ่งต้องการใช้น้ำปริมาณมากในหน้าแล้ง โครงการสูบน้ำโขงด้วยพลังงานไฟฟ้า ซึ่งดำเนินการโดยกรมชลประทานตั้งแต่ปี 2536 เป็นต้นมา และการสร้างคลองชลประทานส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่ไร่นา ทำให้เกิดพื้นที่เกษตรกรที่ใช้พื้นที่จากคลองชลประทานกว่า 1,000 ไร่ นับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การปลูกพืชผักเพื่อเอาเมล็ดพันธุ์ในหน้าแล้ง สามารถทำได้ อย่างไรก็ดี เกษตรกรผู้ใช้น้ำต้องเสียค่าไฟฟ้าเพื่อใช้ในการเดินเครื่องสูบน้ำ อัตราหน่วยละ 60 สตางค์ (เอกสารของสำนักงานชลประทานที่ 7 ปี 2557) ซึ่งนับว่าเป็นต้นทุนที่ต่ำมาก เมื่อเทียบกับรายได้จากการขายเมล็ดพันธุ์

ปัจจัยด้านที่สาม ดินที่คืน จากข้อมูล กชช. 2 ค (2556) ได้สำรวจการใช้ที่ดินที่บ้านนาสีดา พบว่าบ้านนาสีดามีที่ดินประมาณ 800 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่อยู่อาศัย 60 ไร่ พื้นที่สาธารณะ 50 ไร่ พื้นที่ทำนา 400 ไร่ พื้นที่ปลูกพืชไร่อายุสั้น 100 ไร่ พื้นที่ปลูกพืชไร่อายุยาว 64 ไร่ พื้นที่ปลูกพืชยืนต้น เช่น สวนยางพารา 80 ไร่ ทำสวนผัก 10 ไร่ และพื้นที่ๆ ยังเป็นป่าราว 100 ไร่ (ดูแผนภาพ 2) จากการสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง กับเกษตรกรที่ทำการผลิตเมล็ดพันธุ์จำนวน 30 คน ในปี 2557 พบว่าครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินน้อยที่สุด มีที่ดิน 0.25 ไร่ ส่วนครัวเรือนที่มีที่ดินสูงสุด มีที่ดิน 24 ไร่ และมีค่าเฉลี่ยของที่ดินทำกินต่อครัวเรือน เท่ากับ 10 ไร่ ดังนั้นเกษตรกรส่วนใหญ่ที่บ้านนาสีดาจัดเป็นเกษตรกรรายย่อย ถือครองที่ดินขนาดเล็ก

อย่างไรก็ดี การพัฒนาระบบชลประทานสูบน้ำจากแม่น้ำโขงลงสู่ไร่นา เปิดทางให้เกษตรกรสามารถปรับใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตรอย่างเข้มข้น (intensification) และสามารถใช้ที่ดินอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี เกษตรกรได้สับเปลี่ยนหมุนเวียน ระหว่างการปลูกข้าวพันธุ์เบา ตามคำแนะนำของบริษัทฯ ผู้ส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์ ซึ่งเห็นว่าการปลูกข้าวพันธุ์เบาช่วยให้เกษตรกรสามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้เร็วกว่าข้าวพันธุ์หนัก คือสามารถเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จราวเดือนตุลาคม จากนั้นเกษตรกรสามารถปรับที่นา โดยทำการขุดยกร่องแปลง และย้ายต้นกล้าเมล็ดพันธุ์พืชผักที่เพาะไว้ในเรือนเพาะชำ นำลงแปลงปลูกในที่นาที่ได้ยกร่องไว้ได้ทันเวลา และเมื่อเกษตรกรเก็บเกี่ยวผลผลิตเมล็ดพันธุ์

ราวปลายเดือนกุมภาพันธ์ถึงต้นเดือนมีนาคม เกษตรกรก็จะไถปรับที่ดินให้ราบเพื่อกลับเป็นทำนาอีกครั้ง หมุนเวียนไปเช่นนี้

รูปภาพที่ 1
คลองชลประทานของโครงการสูบน้ำจากแม่น้ำโขง

ที่มา: ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 8 เมษายน 2557

ปัจจัยด้านที่สี่ การจ้างแรงงานลาวในการผลิตเมล็ดพันธุ์ เนื่องจากการผลิตเมล็ดพันธุ์พืช ผักต้องใช้แรงงานอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะขั้นตอนการผสมเกสรดอกไม้ด้วยมือมนุษย์ ซึ่งกินเวลา ประมาณ 1 เดือน การผสมเกสรดอกพริกต้องใช้แรงงานที่มีทักษะ เพราะแรงงานที่เด็ดดอกพริกทั้ง และผสมเกสรดอกพริก จะต้องมีสายตาดี มือเบา อดทน และสามารถทำงานประณีตภายในโรงเรือน ร้อนระอุ มีชั่วโมงทำงานยาวนานตั้งแต่เช้ามีดไปจนถึงเที่ยงวัน นอกจากนี้ การที่ดอกพริกมีระยะ ดอกบานและระยะเวลาผสมเกสรใกล้เคียงกัน ทำให้ต้องใช้แรงงานในการผสมเกสรดอกพริกเฉลี่ย 8-10 คน ต่อหนึ่งครัวเรือน จากการที่บ้านนาสีดาส่วนใหญ่มีแรงงานที่ทำการเกษตรเฉลี่ยครัวเรือนละ 2 คน แรงงานในการผสมเกสรดอกพริกจึงไม่เพียงพอ และหากไม่สามารถผสมเกสรดอกพริกได้ทัน เวลา ดอกพริกก็จะบานและเกิดความเสียหายต่อผลผลิตที่ได้ดูแลอย่างมาก เกษตรกรบ้านนาสีดา แก้ปัญหาด้านการขาดแคลนแรงงานในขั้นตอนการผสมเกสร โดยหันไปนำเข้าแรงงานลาวหญิง จากหมู่บ้านต่างๆ ตามริมฝั่งโขงในสปป.ลาว ที่อยู่ตรงข้ามกับบ้านนาสีดา เกษตรกรที่จ้างแรงงานลาวให้

เหตุผลว่า เนื่องจากแรงงานลาวชั้นและมีค่าจ้างแรงงานต่ำกว่าแรงงานไทย

บ้านนาสีดาสามารถจ้างแรงงานลาวได้ง่ายและมีค่าจ้างแรงงานต่ำ เกษตรกรที่เป็นลูกไร่ของบริษัทผลิตเมล็ดพันธุ์ จึงนิยมจ้างแรงงานลาว โดยมากจ้างแรงงานหญิงสาวที่อายุน้อย เพราะพวกเธอมีสายตาดีและมีมือเบา เนื่องจากการแคะดอกพริกเพื่อผสมเกสรต้องใช้สายตาที่ดีมาก ถ้าสายตาไม่ดีอาจทำเกสรดอกพริกหัก ซึ่งทำให้ต้นกล้าที่เกษตรกรเฝ้าดูแลมาหลายเดือนต้องเสียหาย ดังนั้นช่วงอายุของแรงงานลาวที่เกษตรกรไทยนิยมจ้างทำงานผสมเกสรดอกพริกจึงอยู่ระหว่าง 15– 20 ปี ส่วนมากเป็นแรงงานหญิง หากแรงงานลาวที่มาทำงานใหม่ไม่เคยทำงานแคะเกสรดอกพริกมาก่อน เกษตรกรต้องฝึกสอนวิธีการแคะกลีบดอกพริกและควบคุมการทำงานของแรงงานลาว โดยมากเกษตรกรจะฝึกสอนให้แรงงานลาวลองแคะกลีบดอกพริกประมาณ 5-7 ต้น หรือประมาณ 1 วันเท่านั้น ถ้าพวกเธอยังไม่สามารถแคะดอกพริกได้สำเร็จ เกษตรกรจะจ้างต่อประมาณ 2-3 วันเท่านั้น แล้วส่งตัวแรงงานลาวกลับ สำหรับเกษตรกร การจ้างแรงงานลาวที่ไม่มีประสบการณ์ในการแคะกลีบดอกพริกมาก่อนถือว่ามีความเสี่ยงสูงว่าจะทำให้ต้นกล้าเสียหายหรือไม่ หรือทำงานทันเวลาที่ดอกพริกบานหรือไม่

เกษตรกรในบ้านสีดาที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ คาดการณ์ว่ามีการจ้างแรงงานหญิงลาว จากแขวงสะหวันนะเขต มาทำงานในแปลงพริกเขตอำเภอขามเฒ่า ปีละไม่น้อยกว่า 200 คน แรงงานลาวเหล่านี้มักจะมาเป็นประจำทุกปี กล่าวได้ว่ามีการรับจ้างผสมเกสรดอกพริก กลายเป็นช่องทางหารายได้ของแรงงานหญิงสาวลาว อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนพบว่าค่าจ้างแรงงานลาวเพื่อผสมเกสรดอกพริกในพื้นที่บ้านนาสีดา ปี 2557 อยู่ที่อัตราวันละ 300 บาท (เท่ากับอัตราค่าจ้างแรงงานไทยขั้นต่ำในช่วงเวลานั้น-ผู้เขียน) การปรับขึ้นอัตราค่าจ้างแรงงานลาว เป็นเพราะมีการแย่งชิงแรงงานลาว ในหมู่เกษตรกรไทยที่ต่างพากันทุ่มค่าแรง เพื่อแย่งชิงแรงงานหญิงสาวลาวที่มีทักษะให้มาทำงานในไร่พริกของตน

จากการที่ต้นทุนค่าจ้างแรงงานคิดเป็นสัดส่วนราวร้อยละ 25-30 ของต้นทุนการผลิตเมล็ดพันธุ์ และหากรวมค่าแรงงานของเกษตรกรและคนในครอบครัวด้วย ต้นทุนค่าแรงงานจะสูงถึงร้อยละ 70 ดังแสดงในตารางที่ 1 ดังนั้นปัจจัยด้านการจ้างแรงงานลาวที่มีทักษะและค่าจ้างแรงงานถูก จึงนับเป็นเหตุผลสำคัญที่ดึงดูดบริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ให้หันมาลงทุนขยายพื้นที่การผลิตเมล็ดพันธุ์ในชายแดนแห่งนี้

ตารางที่ 1

ต้นทุนการผลิตเมล็ดพันธุ์ต่อครัวเรือนในปีการผลิต
ปี 2555/2556 (n=30)

กิจกรรม	ค่าใช้จ่าย (บาท)	ร้อยละ
1. การเตรียมดิน	2,997	3
2. เพาะต้นกล้า	1,267	1.3
3. ย้ายต้นกล้าลงปลูก	1,587	1.6
4. ดูแลรักษาด้านกล้า	8,477	9

5. ค่าจ้างผสมเกสร	36,177	38.5
6. เก็บเกี่ยวผลผลิต	4,762	5
7. ตากเมล็ดพันธุ์คัดเมล็ดพันธุ์บรรจุและขนส่ง	8,772	9
8. เก็บอุปกรณ์	1,000	1
9. ปรับสภาพดิน	500	0.5
10. ค่าไฟฟ้าสำหรับสูบน้ำเข้าแปลง	675	18
11. ต้นทุนเครื่องจักร	500	0.5
12. น้ำมันเชื้อเพลิง	2,608	2.8
13. ค่าอุปกรณ์ต่างๆ	17,077	18
14. ค่าเช่าที่ดิน	3,883	4
15. ค่าเลี้ยงอาหารคนงาน	3,673	4
รวม	93,955	100

ที่มา: การสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง, 2557

ส่วนเหตุผลที่แรงงานลาวข้ามพรมแดนเข้ามาทำงานในชายแดนไทยได้สะดวก เนื่องจากนโยบายการจัดการพื้นที่ชายแดนของหน่วยงานด้านการปกครองท้องถิ่น ที่อำนวยความสะดวกให้แก่การเคลื่อนย้ายแรงงานลาว เนื่องจากรัฐท้องถิ่นในอำเภอชานุมาน จังหวัดอำนาจเจริญ ใช้นโยบายการจัดการชายแดนแบบยืดหยุ่น เห็นได้จากการมี “ด่านประเพณี”¹ (ดูรูปภาพที่ 2) จำนวนหลายจุดบริเวณริมแม่น้ำโขง ซึ่งด่านประเพณีนี้ นับเป็นรูปแบบการจัดการด่านพรมแดนไทย-ลาวอย่างไม่เป็นทางการ โดยชุมชนไทยที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง เป็นผู้จัดทำสมุดบันทึกข้อมูลการข้ามแดนเข้าออกของคนลาว ภายใต้ฉันทามติของหน่วยงานราชการในพื้นที่ ด่านประเพณี กลายเป็นช่องทางหลักในการเคลื่อนย้ายแรงงานลาวจากชายแดนลาวได้สู่พื้นที่เกษตรตามแนวชายแดนไทย แต่เป็นการเคลื่อนย้ายแรงงานที่อนุโลมเฉพาะในการจ้างงานในอำเภอชายแดนเท่านั้น และให้นายจ้างเป็นผู้มาทำบัตรผ่านแดนชั่วคราวและจ่ายค่าธรรมเนียมให้แก่แรงงานลาวที่ตนจะต้องดูแลรับผิดชอบด้วย

1 ด่านประเพณี คือ ช่องทางธรรมชาติ ในการเดินทางข้ามไปมาหาสู่กันของคนในชุมชนริมสองฝั่งโขง ซึ่งส่วนมากเป็นจุดจอดเรือของชาวบ้านที่ใช้กันมาจนกลายเป็นประเพณี และทำให้การเดินทางไปมาหาสู่กันมีความสะดวก รวดเร็ว มากกว่าการเดินทางบก ด่านประเพณีมีจำนวนมากในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว และมีการควบคุมที่ยืดหยุ่น เนื่องจากรัฐไทยยังคงอนุโลมให้คนลาวข้ามพรมแดนเข้ามายังหมู่บ้านชายแดนไทยได้เพื่อทำงานรับจ้างชั่วคราว หรือเพื่อทำธุระต่างๆ เพียงแต่การเดินทางข้ามพรมแดนเข้ามาผ่านช่องทางนี้ รัฐอาจจำกัดขอบเขตพื้นที่ของการเดินทางของคนลาวให้อยู่ในเขตชายแดนตามที่กำหนด ไม่ให้เดินทางเข้าไปยังตอนในของประเทศ เพราะหากต้องการเดินทางเข้าไปยังตอนในของประเทศ ก็ต้องไปเข้าทางจุดผ่านแดนถาวรซึ่งมีเจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมืองประจำอยู่ (กนกพร 2555)

แผนภูมิที่ 3 ปฏิทินการเกษตรบ้านกือตา

ปฏิทินการปลูกพืชเพื่อขายเมล็ดพันธุ์ (เฉพาะพืชหลัก)

เดือน ชนิดพืช	มกราคม	กุมภาพันธ์	มีนาคม	เมษายน	พฤษภาคม	มิถุนายน	กรกฎาคม	สิงหาคม	กันยายน	ตุลาคม	พฤศจิกายน	ธันวาคม
พริกแอบบี้ด		6	7						1	2	3	4
พริกเม็ด		5	6	7					1	2	3	4
แตงตูป		1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5

คำอธิบาย

1. การเพาะกล้า
2. การไถดินเตรียมแปลงปลูก
3. การปลูก
4. การดูแล
5. การผสมเกสร
6. การเก็บผลผลิต
7. กระบวนการตรวจสอบคุณภาพเมล็ดพันธุ์/
รอรับเงินค่าเมล็ดพันธุ์

ที่มา: ผู้วิจัย

รูปภาพที่ 2

ด่านประเพณีบ้านนาสีดา

จุดข้ามแดนที่ชุมชนจัดการการเข้าออกของแรงงานลาว ภายใต้ฉันทานุมัติของทางการ

ที่มา: ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 8 เมษายน 2557

ข. กระบวนการแทรกตัวของทุนข้ามชาติ ในพื้นที่ชายแดนอีสานใต้

การแทรกตัวของทุนเข้าสู่หมู่บ้าน หมายถึงการที่บริษัทการเกษตรได้เข้าไปกำหนดเป้าหมายและวิธีการผลิตของเกษตรกร สิ่งนี้เป็นขั้นตอนสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงสังคมเกษตรกรรมในระดับฐานราก การแทรกตัวของทุนเข้าสู่หมู่บ้านเกี่ยวข้องกับโจทย์ของบริษัทการเกษตรว่า ทำอย่างไรให้เกษตรกรซึ่งทำการเกษตรอื่น ๆ หันมาผลิตเมล็ดพันธุ์ตามความต้องการของบริษัทฯ การแทรกตัวของทุนเข้าสู่หมู่บ้านมีองค์ประกอบ 2 ด้าน ด้านหนึ่งคือปฏิบัติการของบริษัทธุรกิจการเกษตรที่พยายามแทรกซึมเข้าสู่หมู่บ้าน อีกด้านหนึ่งคือเงื่อนไขภายในของหมู่บ้านเองที่ต้องการจะเข้าสู่ระบบตลาด

จากการที่เกษตรกรจำนวนมากในบ้านนาสีดาส่วนใหญ่มีที่ดินขนาดเล็ก เกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์มีที่ดินเฉลี่ยครัวเรือนละ 10 ไร่ จึงมีแรงกดดันในเรื่องที่ดินทำกินไม่เพียงพอ นอกจากนั้นเกษตรกรจำนวนมากประสบปัญหาการขาดแหล่งเงินทุนในการเกษตร ขาดตลาดรับซื้อผลผลิต อีกทั้งบ้านนาสีดายังมีปัญหาการขาดแคลนแรงงานรับจ้างด้วย เนื่องจากคนหนุ่มสาวนิยมอพยพออกไป

เรียนหนังสือในเมือง และไปทำงานเป็นแรงงานรับจ้างต่างถิ่นจำนวนมาก ชาวบ้านนาสีดาส่วนหนึ่งจึงหันมาผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผัก เพราะมองว่าใช้ที่ดินน้อย เฉลี่ยครัวเรือนละ 0.5 ถึง 1 ไร่เท่านั้น เหตุผลที่การผลิตพืชผักใช้ที่ดินน้อย เพราะบริษัทควบคุมปริมาณการผลิตเมล็ดพันธุ์ของเกษตรกรแต่ละราย โดยกำหนดให้หนึ่งครัวเรือนสามารถดูแลต้นกล้าพืชผักไม่เกิน 3,000 ต้นเท่านั้น เพื่อควบคุมปริมาณพืชผักที่เกษตรกรแต่ละคนต้องดูแลไม่ให้มากเกินไป นอกจากนั้น ทุกบริษัทไม่อนุญาตให้เกษตรกรปลูกพืชผักเกินกว่าสองชนิด เพื่อสร้างความมั่นใจว่าเกษตรกรจะดูแลเอาใจใส่ต้นกล้าและพืชผักที่ปลูกอย่างทั่วถึง ไม่ทำให้ผลผลิตเสียหาย

บ้านนาสีดามีประวัติทำการผลิตในระบบเกษตรพันธสัญญามานานกว่า 30 ปี เริ่มจากเกษตรกรกลุ่มแรกที่เข้าร่วมทำการผลิตเมล็ดพันธุ์พริกแอปเปิลกับบริษัทแห่งหนึ่งประสบผลสำเร็จ ขายได้ราคาสูงมาก (ใกล้เคียงมะเขี้นาบาทเศษ-ผู้เขียน) ครัวเรือนเกษตรกรที่เหลือในบ้านนาสีดาจึงหันมาผลิตเมล็ดพันธุ์กับบริษัทฯ ตามเกษตรกรกลุ่มแรก นายสีดา บุตรฉัตร เกษตรกรรุ่นแรก และเป็นผู้ชักชวนบริษัทเข้ามาสู่หมู่บ้านนาสีดาในช่วงต้นทศวรรษ 2530 เล่าว่า

“ตอนแรกพ่อไปเห็นชาวบ้านนาโพธิ์ปลูก เลยขอให้ชาวบ้านนาโพธิ์ช่วยติดต่อบริษัทฯ มาแนะนำที่บ้านนาสีดา แต่บริษัทมีเงื่อนไขว่าเราต้องรวมกลุ่มกันให้ได้ 8 คนก่อน เขาถึงจะมาส่งเสริม ถ้าน้อยกว่านั้นเขาไม่มา เราเลยเกิดการรวมตัวกัน ครั้งแรกยังปลูกพริกหวาน (หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “พริกแอปเปิล”) ในที่ดินของพ่อคนเดียว ต้องปลูกที่เดียวติดๆ กัน เพื่อให้บริษัทดูแลง่าย ตอนแรกคนในบ้านบ่เชื่อ ไผ่กี๋ยาน (กล้วย) บริษัทต้ม เขามาลงทุนให้ก่อน แต่ไม่รู้ว่าจะมาซื้อหรือไม่มาซื้อ ตอนนั้นเขาปลูกพริกแอปเปิล ครัวฝึกแนะนำทุกชั้น ตอน เราก็คิดว่าเราทำได้” (สัมภาษณ์นายสีดา บุตรฉัตร เกษตรกรบ้านนาสีดา, 8 เมษายน 2557 โดย เนตรดาว เถาถวิล)

การผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักถูกผสม มีขั้นตอนเริ่มต้นจากตัวแทนบริษัทส่งพนักงานมาตรวจสอบที่ดิน แปลงที่จะใช้เป็นแปลงปลูกพืชผักก่อน จากนั้นบริษัทจะส่งเจ้าหน้าที่ประเมินคุณภาพดิน และนำตัวอย่างดินไปตรวจวัดองค์ประกอบและคุณภาพดินที่ศูนย์วิจัยของบริษัทฯ ถ้าคุณภาพดินเหมาะสม บริษัทฯ จะว่าจ้างให้เกษตรกรผลิตเมล็ดพันธุ์ ระบบเกษตรพันธสัญญาเป็นระบบที่ออกแบบมาให้ธุรกิจการเกษตร (หรือผู้ว่าจ้างผลิต) มีอำนาจเหนือเกษตรกร (หรือผู้รับจ้างผลิต) แทบทุกด้าน เพราะบริษัทเป็นผู้ร่วมลงทุน ทั้งเงินทุน จัดหาปัจจัยการผลิต เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงและสารบำรุงพืช และบริษัทเป็นผู้รับซื้อผลผลิตคืนจากเกษตรกร โดยบริษัทเป็นผู้กำหนดราคารับซื้อ และกำหนดมาตรฐานคุณภาพของผลผลิตที่จะรับซื้อล่วงหน้า

หัวใจสำคัญของการผลิตเมล็ดพันธุ์ คือการควบคุมมาตรฐานคุณภาพของผลผลิต ที่บริษัทผู้ซื้อเมล็ดพันธุ์กำหนดรายละเอียดไว้ เช่น ความบริสุทธิ์ของสายพันธุ์ ต้องไม่ต่ำกว่าร้อยละ 99 อัตราการงอก ต้องไม่ต่ำกว่าร้อยละ 92 การปลอดเชื้อโรค ต้องผ่านการรับรองจากผู้เชี่ยวชาญ อัตราการปนเปื้อนของสิ่งเจือปนอื่นๆ ต้องไม่เกินร้อยละ 1 ความชื้นของเมล็ดพันธุ์ ต้องไม่เกินร้อยละ 7 ด้วย

เหตุผลที่บริษัทความต้องการควบคุมมาตรฐานคุณภาพผลผลิตให้ได้มาตรฐานสากลสูงดังกล่าว ทำให้บริษัทฯ ต้องทำเกษตรพันธสัญญาแบบที่มุ่งควบคุมรายละเอียดของขั้นตอนการผลิตด้วย (production contract) ไม่ใช่แค่สัญญาซื้อขายผลผลิต (marketing contract) ที่เก็บเกี่ยวแล้วจากเกษตรกรเท่านั้น ดังที่ตัวแทนบริษัทส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์ ในจังหวัดอำนาจเจริญแห่งหนึ่ง ระบุว่า

“อย่างบริษัทผม เกษตรกร 1 ราย ให้ปลูกต้นกล้า 100 ต้น ความงอกของเมล็ดพันธุ์ ต้องมีเปอร์เซ็นต์การงอก 91 ต้น ความบริสุทธิ์ต้องได้ 98 ต้น แต่ถ้าเอาเมล็ดพันธุ์ที่เกษตรกรส่งมอบให้บริษัทไปทดสอบ แล้วพบว่าออกลูกมาเหมือนแม่หรือเหมือนพ่อ ไม่ผ่านนะครับ เพราะพ่อแม่มันจะไม่เหมือนกันเลย ถ้างอกออกมาลูกจะต้องไม่เหมือนพ่อ ไม่เหมือนแม่ แต่มีลักษณะผสมกันระหว่างพันธุ์พ่อกับพันธุ์แม่ อย่างนี้ถึงจะผ่าน บริษัทรับซื้อเขาต้องเอาเมล็ดพันธุ์ลูก (ที่เกษตรกรเก็บเกี่ยวและส่งขาย) ไปปลูกทดสอบครับ ถึงจะเห็นว่าเมล็ดพันธุ์ลูกผ่านหรือไม่ผ่าน” (สัมภาษณ์ผู้จัดการบริษัทส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์แห่งหนึ่ง, 18 ต.ค. 2557 โดย เนตรดาว เกาถวิไล)

ระบบเกษตรพันธสัญญาแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่และชนิดของพืชที่ปลูก กรณีบ้านนาสีดา มีบริษัทเพียงแห่งเดียวเท่านั้นที่ใช้ระบบเกษตรพันธสัญญาแบบที่มีการทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษร ลงนามร่วมระหว่างบริษัทผู้ว่าจ้างและเกษตรกร โดยในสัญญาระบุเงื่อนไขการจัดการด้านที่ดิน การผลิตและการรับซื้อผลผลิตอย่างชัดเจน ทว่าบริษัทผู้รับซื้อเมล็ดพันธุ์รายอื่น ๆ ไม่มีการทำหนังสือสัญญา ซึ่งผู้เขียนขอเรียกว่า “เกษตรพันธสัญญาแบบปากเปล่า” เพราะเป็นการจ้างให้เกษตรกรผลิต โดยผ่านการตกลงด้วยวาจา และอาศัยความไว้วางใจกัน ระหว่างตัวแทนบริษัทกับเกษตรกร โดยบริษัททำหน้าที่บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับรายการกู้ยืม และการส่งมอบปัจจัยการผลิตต่างๆ ให้เกษตรกรแต่ละราย รวมถึงบันทึกรายการเบิกเงินสำรองจ่ายล่วงหน้าของเกษตรกรแต่ละคน เพื่อให้เกษตรกรนำไปใช้เป็นค่าจ้างแรงงานลาวในการผสมเกสรด้วย ซึ่งค่าใช้จ่ายทั้งหมดนี้จะถูกบันทึกไว้ และถูกนำมาหักจากรายได้ เมื่อเกษตรกรแต่ละคนขายผลผลิตเมล็ดพันธุ์ให้แก่บริษัทฯ

ระบบเกษตรพันธสัญญาเป็นกลไกที่บริษัทธุรกิจการเกษตรใช้ผนวกรวมเกษตรกรรายย่อยที่บ้านนาสีดา เข้าสู่เครือข่ายของธุรกิจการเกษตรระดับโลก ภายในเครือข่ายอุปทานของการผลิตเมล็ดพันธุ์ ผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าคือทุนข้ามชาติ เพราะบริษัทรับซื้อเมล็ดพันธุ์มีบทบาทในการเชื่อมโยงตัวแสดงต่างๆ เช่น ทุนข้ามชาติที่รับซื้อผลผลิตส่งออก ทุนท้องถิ่นของไทย ที่ทำหน้าที่เป็นนายหน้าหาเกษตรกรรายย่อยในท้องถิ่นเข้าร่วมผลิต และรวบรวมผลผลิตส่งออกให้แก่ทุนข้ามชาติ บริษัททุนไทยมีสำนักงานตั้งอยู่ในจังหวัดใหญ่ทางภาคอีสาน เช่น ขอนแก่น อำนาจเจริญ ฯลฯ แม้แต่บริษัทนายหน้าเหล่านี้ก็ไม่ว่าใครคือผู้รับซื้อผลผลิตเมล็ดพันธุ์ในขั้นตอนสุดท้าย ดังที่ผู้จัดการบริษัทส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์แห่งหนึ่งในจังหวัดอำนาจเจริญ เล่าว่า “บริษัทเมล็ดพันธุ์รายใหญ่ๆ จะร่วมทุนกันหมด แต่เขาจะตีแบรนด์ แยกกันขายเฉยๆ แล้วให้บริษัทเล็กๆ รับช่วงผลิต แล้วส่งขายไปให้บริษัทใหญ่อีกทอด บริษัทใหญ่ที่ต่างประเทศจะตีแบรนด์ และส่งขายให้แกร์เทลในต่างประเทศอีกทอด

หนึ่ง (สัมภาษณ์ผู้จัดการบริษัทส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์แห่งหนึ่ง, 18 ต.ค. 2557 โดย เนตรดาว เถาถวิล) ในด้านของเกษตรกรบ้านนาสีดา มองว่าตนเองมีข้อจำกัด ทั้งเรื่องของที่ดินน้อย ขาดแคลนแหล่งเงินทุน ไม่มีตลาดรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรในราคาเป็นธรรม รวมถึงอยู่ห่างไกลจากเมือง ทำให้ชาวบ้านนาสีดาต้องการเข้ามาของบริษัส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์ในพื้นที่บ้านนาสีดาเป็นโอกาสที่ดีสำหรับตนเองในแทบทุกด้าน อย่างไรก็ดี เนื่องจากการผลิตเมล็ดพันธุ์มีต้นทุนสูง (high cost) มีความเสี่ยงสูง (high risk) แต่ก็ให้ผลผลิตมูลค่าสูง (high return) ด้วย ทำให้เกษตรกรบ้านนาสีดาไม่มีความเชื่อมั่นบริษัทมากนักในช่วงแรก จึงไม่ได้ร่วมทำการผลิตเมล็ดพันธุ์อย่างเต็มที่ มีเกษตรกรเพียง 8 รายเท่านั้นที่ร่วมผลิตเมล็ดพันธุ์กับบริษัทฯ ในปีแรก โดยมองว่าเป็น “การทดลองทำ” ดังที่เกษตรกรผู้บุกเบิกการผลิตเมล็ดพันธุ์ลูกผสมรายหนึ่งในบ้านนาสีดา เล่าว่า

“แรกๆ มีบริษัทอาดัมส์เท่านั้น ที่เข้ามาส่งเสริมให้ปลูกพริกแอปเปิล (ชาวบ้านเรียกว่า “พริกหวาน”) เขาเขียนสัญญาครบถ้วน เขาให้เราทำสัญญาว่าเมล็ดพริกจะต้องมีเปอร์เซ็นต์การงอก และเปอร์เซ็นต์ความบริสุทธิ์ถึง 98 เปอร์เซ็นต์ ถ้าถึง จะไม่ผ่าน เขาก็ยึดตามคำสั่งเขา ถ้าไม่ผ่าน เขาได้เงินสักบาท แต่ไม่มีค่าปรับ จะขาดทุน ก็ขาดทุนแรงงานเขาเอง แต่ไม่มีผ่านดอก เขาสิมาเข้าสวนดูแลเราทุกมือ จนชาวบ้านกลุ่มแรก 8 คนตกลงใจเฮ็ด เมื่อขายผลผลิตปีแรก หักค่าใช้จ่ายแล้วได้เงินคนละ 20,000-30,000 บาท” (สัมภาษณ์นายสีดา บุตรจิกร เกษตรกรบ้านสีดาหมู่ 6, 16 มิ.ย. 2557 โดย เนตรดาว เถาถวิล)

หลังจากเกษตรกรบ้านนาสีดากลุ่มคนแรกประสบความสำเร็จในการผลิตเมล็ดพันธุ์พริกแอปเปิล ในปี 2532 การผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักได้กลายเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ครัวเรือนอื่นๆ พากันทำตามอย่างรวดเร็ว ปี 2554 เกษตรกรบ้านนาสีดาราว 80 คน หันมาผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักลูกผสมให้กับบริษัทข้ามชาติมากกว่า 10 แห่ง (สมสไว 2554)

จากการสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้างกับเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ จำนวน 30 คน ในปี 2557 ผู้เขียนพบว่าเกษตรกรผลิตเมล็ดพันธุ์ในระบบเกษตรพันธสัญญา กับบริษัทอย่างน้อยหนึ่งแห่ง เหตุผลสำคัญมาจากปัจจัยภายในของบ้านนาสีดาเอง ที่มีส่วนสนับสนุนให้เกษตรกรหันมาเข้าร่วมการผลิต เช่น หัวหน้าครอบครัวบ้านนาสีดา มีอายุเฉลี่ย 51 ปี ซึ่งถือว่าอายุมาก (ลักษณะทั่วไปที่พบในสังคมเกษตรกรรม ในภาคอีสานปัจจุบัน) หัวหน้าครอบครัวได้รับการศึกษาเฉลี่ย 6 ปี ส่วนใหญ่จบชั้น ป.4 (ร้อยละ 40) เกษตรกรที่ได้รับการศึกษารวม 12 ปีมีจำนวนไม่มากนัก (ร้อยละ 10) สำหรับสมาชิกในครัวเรือนเกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์เฉลี่ยเท่ากับ 4 คนต่อครัวเรือน แต่มีเพียง 2 คนเท่านั้น ที่มีส่วนร่วมในการผลิตเมล็ดพันธุ์ ทำให้เกิดปัญหาแรงงานในการทำเกษตรไม่เพียงพอ และจำเป็นต้องจ้างแรงงานลาวมาช่วย (จากการสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง โดยผู้เขียน, 2557)

ด้านรายได้ของครัวเรือน ชาวบ้านนาสีดา มีรายได้จากการทำงานทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร ปี 2556 มีค่าเฉลี่ยของรายได้ครัวเรือนเท่ากับ 159,667 บาท ซึ่งต่ำกว่าค่าเฉลี่ยรายได้

ครัวเรือนของประเทศ (รายได้เงินสดสุทธิครัวเรือน ปี 2556 ระดับประเทศ เท่ากับ 302,328 บาท แต่รายได้ที่บ้านนาสีดามีค่าเฉลี่ยสูงกว่ารายได้เฉลี่ยของครัวเรือนในเขตจังหวัดอำนาจเจริญ เท่ากับ 18,273 บาท) (ดูสำนักงานสถิติจังหวัดอำนาจเจริญ ปี 2556)

สำหรับรายได้จากการขายเมล็ดพันธุ์หลัก (ปลูกมากที่สุด) ต่อครัวเรือนในบ้านนาสีดา มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 99,485 บาทต่อปี รายได้จากเมล็ดพันธุ์อื่นๆ ทุกชนิดรวมกัน (ยกเว้นเมล็ดพันธุ์หลัก) เฉลี่ยเท่ากับ 22,492 บาทต่อปี รายได้การเกษตรอื่นๆ ทุกชนิดรวมกัน (ข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ประมง) ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 35,407 บาทต่อปี จึงกล่าวได้ว่า รายได้จากการผลิตเมล็ดพันธุ์เป็นรายได้หลักของครัวเรือนบ้านนาสีดา และมีมูลค่าสูงเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้จากการผลิตอื่นๆ ดังแสดงในตาราง (จากการสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง โดยผู้เขียน, 2557) ดังแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 2
ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่าสูงสุด และต่ำสุด
จำแนกตามคุณลักษณะพื้นฐานของครัวเรือน (n=30)

รายการ	ค่าเฉลี่ยมาตรฐาน	ส่วนเบี่ยงเบน	ค่าต่ำสุด	ค่าสูงสุด
อายุหัวหน้าครอบครัว (ปี)	51	13.934	27	87
จำนวนปีที่ได้รับการศึกษา ของหัวหน้าครอบครัว (ปี)	6	3.126	2	15
สมาชิกในครอบครัว(คน)	4	1.542	1	8
รายได้จากเมล็ดพันธุ์ที่มาก ที่สุด (บาท/ปี)	99,485	56910.623	3000	290000
รายได้จากเมล็ดพันธุ์อื่นๆ ทุกชนิดรวมกัน (ยกเว้น เมล็ดพันธุ์หลัก) (บาท/ปี)	22,492	33493.741	0	100800
รายได้การเกษตรอื่นๆทุกชนิด รวมกัน (ข้าว มัน สำปะหลัง อ้อย ประมง) (บาท/ปี)	35,407	44098.463	0	140000
รายได้รับจ้างในภาคเกษตร	2,283	4066.120	0	20000
รายได้ (ทั้งในและนอกภาค เกษตรรวมกัน) (บาท/ปี)	159,667	660.147	38000	608500
หนี้สิน (บาท/ปี)	18,583	837.04	0	140000

ที่มา: การสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง, 2557

สรุปได้ว่า กลไกที่บริษัทธุรกิจการเกษตรใช้เพื่อแทรกตัวเข้ามาสู่หมู่บ้านชายแดนอีสานใต้ คือระบบเกษตรพันธสัญญา และเกษตรพันธสัญญายังช่วยให้ทุนข้ามชาติสามารถเข้าใช้ประโยชน์จากที่ดินและแรงงานของครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยได้ โดยไม่จำเป็นต้องลงทุนซื้อที่ดินเพื่อทำการผลิตเมล็ดพันธุ์เอง ด้านของเกษตรกรบ้านนาสีดา มีความพึงพอใจในการผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา เพราะการผลิตเมล็ดพันธุ์ช่วยลดแรงกดดันในเรื่องการใช้ที่ดินในชุมชน เนื่องจากการผลิตเมล็ดพันธุ์ใช้ที่ดินน้อยและเป็นที่ดินที่เกษตรกรถือครองอยู่แล้ว นอกจากนี้ เกษตรกรยังได้รับเงินทุนและปัจจัยการผลิตทั้งหมดจากบริษัท ทำให้เกษตรกรกลุ่มที่มีที่ดินไม่เกิน 10 ไร่ ไม่มีเงินทุนมาก และไม่สามารถเข้าถึงตลาดผลผลิตทางการเกษตรอื่น ๆ หันมาทำการผลิตเมล็ดพันธุ์กันมาก ดังที่นายสีดา บุตรจิกกรกล่าวว่า

“บริษัทเขาให้ปลูกข้าวดอก (ข้าวพันธุ์เบา ระยะเก็บเกี่ยว 3 เดือน-ผู้เขียน) เขาแนะนำให้เราตัดต่อเฟือง (ต่อซังข้าว-ผู้เขียน) ไถดินไว้ก่อน เตรียมปลูกพริกเดือนตุลา เขาจะกำหนดมาเลย ว่าอย่างช้าไม่เกิน 5 พ.ย. ให้เตรียมแปลงให้เรียบร้อย เขาเอาดินไปตรวจด้วย เราขุดหน้าดินออก แล้วก็ไปเอาดินชั้นล่างมาขุดให้ละเอียด แล้วเอาดินจากในนามาใส่กลบ เผาปุ๋ยคอก และปุ๋ยเคมีใส่ดินหน่อย เราเอาดินมากรอกใส่ถุงพลาสติก แต่บ้านเราจุ่มใส่ถาดพลาสติก กล้าเบ็ย (เพาะเมล็ด) ราวปลายเดือนกันยายน กล้าเบ็ยได้หนึ่งเดือนก็เอาลงแปลงที่ยกร่องเตรียมไว้ บริษัทฯ เขาเตรียมอุปกรณ์ให้เราหมดเลย แล้วเขาเก็บบิลไว้หักเอาคืนทีหลัง” (สัมภาษณ์ นายสีดา บุตรจิกกร เกษตรกรบ้านนาสีดา, 8 เมษายน 2557 โดย เนตรดาว เถาถวิล)

มีเหตุผลหลายประการที่ทำให้เกษตรกรบ้านนาสีดาเข้าร่วมในระบบเกษตรพันธสัญญา จากการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างกับเกษตรกรที่ทำการผลิตเมล็ดพันธุ์ จำนวน 30 ราย ในปี 2557 ผู้เขียนพบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมผลิตเมล็ดพันธุ์ในระบบเกษตรพันธสัญญามี 4 ประการ ซึ่งเกษตรกรให้น้ำหนักกับปัจจัยต่างๆ เรียงลำดับความสำคัญจากมากไปหาน้อยตามลำดับ ดังนี้ (1) ความยากง่ายในการดูแลพืชที่บริษัทให้ปลูก (2) ฤดูระเบียบพอรับได้ไม่จุกจิก ไม่เอาเปรียบ (3) ผลตอบแทนค่าเมล็ดพันธุ์สูง และ (4) การให้ปัจจัยการผลิตที่จำเป็นและการให้คำปรึกษาที่ดี (จากการสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง โดยผู้เขียน, 2557) นอกจากนี้ การสัมภาษณ์เชิงลึกกับเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์รายหนึ่ง ระบุว่า

“บริษัทเขาบอกว่ารายได้ดี เราก็อเชื่อ ก็แม่ของเขายู่ ตอนแรกบริษัทให้ปลูกต้นกล้าคนละ 1,500 ต้น ได้เมล็ดพริก 10 กว่ากิโลกรัม ขายหักค่าใช้จ่ายแล้วเหลือเงิน 2-3 หมื่นบาท ก็ถือว่าหลาย เพราะเข็ดมันตำปะหลัง เข็ดปอ บ่เคยเห็นเงินหลายหมื่นเท่านี้ เข็ดพริกแ่งงานเดียว เขาบ่ให้ปลูกหลาย เขาก็ต้องดูเราเหมือนกัน เขาก็บ่ได้เมื่อย พริกต้นหนึ่งเขาเอาไว้ 7-8 หมาก (หมาก คือดอกพริก-ผู้เขียน) ที่เหลือบริษัทให้เด็ดทั้งหมด เขาก็ดัวเราเอาหลาย เมล็ดมันสิบ่สมบูรณ์ เขาไปเบ็งเขาบอให้เข็ด มันบ่ถึงชั้นยาก ดูเหมือนยาก แต่มันบ่ยาก” (สัมภาษณ์นาย

สมบัติ จันทนาม เกษตรกรบ้านนาสีดา, 10 มี.ค. 2557 โดย เนตรดาว เถาวิล)

กระนั้นก็ดี เกษตรกรบ้านนาสีดาไม่ได้กระโจนเข้ามาผลิตเมล็ดพันธุ์แบบเต็มตัวตั้งแต่ครั้งแรก เพราะตระหนักถึงความเสี่ยงของการผลิตเมล็ดพันธุ์ จากการสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้างกับเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ จำนวน 30 คน พบว่าเกินครึ่งหนึ่งของเกษตรกรที่สัมภาษณ์ (ร้อยละ 53) มองว่าการผลิตเมล็ดพันธุ์ มีความเสี่ยงระดับปานกลาง มีเกษตรกรเพียงจำนวนน้อย (ร้อยละ 27) ที่เห็นว่าการผลิตเมล็ดพันธุ์เสี่ยงสูง และเกษตรกรร้อยละ 20 เห็นว่าการผลิตเมล็ดพันธุ์มีความเสี่ยงน้อย

ส่วนการให้นำหนักกับปัจจัยเสี่ยงต่างๆ ข้างต้น เป็นเพราะเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ประเมินปัจจัยเสี่ยงต่างๆ ในการผลิต ได้แก่ (1) อุณหภูมิ เกษตรกรเห็นว่ามีความเสี่ยงเรื่องการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิระดับปานกลาง (2) แมลงศัตรูพืช เกษตรกรเห็นว่ามีความเสี่ยงเรื่องแมลงศัตรูพืชระดับปานกลาง (3) โรคพืช เกษตรกรเห็นว่ามีความเสี่ยงเรื่องโรคพืชระดับปานกลาง (4) ปริมาณน้ำฝน เกษตรกรเห็นว่ามีความเสี่ยงเรื่องปริมาณน้ำฝนระดับปานกลาง (5) เมล็ดพืชไม่งอก เกษตรกรเห็นว่ามีความเสี่ยงเรื่องเมล็ดพันธุ์ที่ปลูกไม่งอกในระดับน้อย (จากการสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง, 2557)

การประเมินปัจจัยเสี่ยงดังกล่าว เป็นผลมาจากการที่เกษตรกรเห็นว่า ชนิดของพืชที่เกษตรกรแต่ละคนได้รับจัดสรรให้ปลูกแตกต่างกัน พืชแต่ละชนิดมีธรรมชาติแตกต่างกัน มีความยากง่ายในการดูแลต้นกล้าแตกต่างกัน มีโอกาสให้ผลผลิตแตกต่างกัน นอกจากนี้ยังมีโรคและแมลงศัตรูพืชแตกต่างกัน ดังนั้นเกษตรกรจึงเลือกที่จะเริ่มต้นทำการผลิตเมล็ดพันธุ์จากการทำที่ละน้อย และใช้การผลิตเมล็ดพันธุ์เป็นกลยุทธ์ในการดำรงชีพอย่างหนึ่ง ในท่ามกลางกลยุทธ์การดำรงชีพอื่นๆ ที่หลากหลาย (diversification of livelihoods) และเกษตรกรจะค่อยๆ ขยับขยายเพิ่มกำลังการผลิตเมล็ดพันธุ์เมื่อมีความพร้อม

กลยุทธ์ในการผลิตเมล็ดพันธุ์ของชาวบ้านนาสีดา นับเป็นวิธีการ “ทดลองทำ” (experimental orientation) ตามที่ Walker ได้อธิบายไว้ ในพื้นที่ศึกษาของ Walker ชาวบ้านเทียม (นามสมมติ) ซึ่งอยู่ในพื้นที่ภาคเหนือของไทย ทดลองเข้าสู่ระบบเกษตรพันธสัญญาของการปลูกกระเทียม ซึ่งเกษตรกรบ้านเทียมตระหนักถึงความเสี่ยง ขณะเดียวกันก็มองว่าเป็นโอกาสที่ดี ท่ามกลางทางเลือกที่มีอยู่ไม่มากนัก เกษตรกรบ้านเทียมใช้โอกาสที่มีอยู่ “ทดลองทำ” เกษตรพันธสัญญา แต่พวกเขาไม่ได้ทุ่มเทเงินทุน เวลา หรือทรัพยากรทั้งหมดไปกับระบบนี้ และไม่ได้หวังพึ่งพารายได้จากการปลูกกระเทียมเพียงชนิดเดียว แต่ชาวบ้านเทียมทำการผลิตหลายระบบ ทั้งการผลิตเพื่อกินและจำหน่าย ทั้งยังจำกัดสัดส่วนของการผลิตกระเทียมเอาไว้เพียงเล็กน้อยในช่วงแรก จนแน่ใจว่าตนเองเรียนรู้และมีประสบการณ์มากพอ จึงค่อยขยายพื้นที่ผลิตกระเทียมออกไป การทดลองทำเกษตรพันธสัญญาของชาวบ้านเทียม ทำให้พวกเขาได้ประโยชน์จากโอกาสใหม่ๆ ทั้งการเข้าถึงตลาดใหม่ๆ ความรู้และเทคนิคการผลิตใหม่ๆ การเข้าถึงปัจจัยการผลิตและเงินทุนทางการเกษตร ซึ่งล้วนเป็นสิ่งที่พวกเขาไม่สามารถเข้าถึงได้มาก่อน (Walker 2012)

ทำนองเดียวกัน ผู้เขียนพบว่าชาวบ้านนาสีดาทดลองทำเกษตรพันธสัญญา และสรุปทเรียนจากการปฏิบัติจริงของตนเองและของเพื่อนบ้าน จากนั้นจึงนำทเรียนไปปรับกลยุทธ์ในการผลิตเมล็ดพันธุ์ และผสมผสานกับกลยุทธ์ในการดำรงชีพอื่นๆ ที่เหมาะสมกับตนเอง ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา เกษตรกรบ้านนาสีดาผลิตเมล็ดพันธุ์ได้ปริมาณมาก และมีความหลากหลายของชนิดเมล็ดพันธุ์ โดยเกษตรกรทำการผลิตในระบบเกษตรพันธสัญญาเฉลี่ยระยะเวลา 12 ปี มีเกษตรกร 1 รายทำการผลิตเมล็ดพันธุ์มาต่อเนื่องนานถึง 25 ปี และมีเกษตรกร 3 ราย เพิ่งทำการผลิตเมล็ดพันธุ์ได้เพียง 1 ปีเท่านั้น แสดงให้เห็นว่ามีเกษตรกรที่คงอยู่ในระบบการผลิตเมล็ดพันธุ์อย่างต่อเนื่องและยาวนานจำนวนมาก และมีเกษตรกรหน้าใหม่เข้ามาผลิตเมล็ดพันธุ์เพิ่มเติมด้วย (จากการสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง, 2557)

รูปภาพที่ 3

โรงเรือนเพาะกล้าของต้นพริกแอปเปิล ซึ่งเกษตรกรจะเริ่มย้ายกล้าลงแปลง ภายหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวพันธุ์เบาแล้ว

ที่มา: ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 8 เมษายน 2557

ปัจจุบันบ้านนาสีดามีชื่อเสียงในฐานะแหล่งผลิตเมล็ดพันธุ์ลูกผสมแหล่งใหญ่ของโลก และมีประวัติการผลิตเมล็ดพันธุ์พริกแอปเปิล ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีมูลค่าสูงนานกว่า 20 ปี (สัมภาษณ์ผู้จัดการบริษัทส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์แห่งหนึ่ง, 18 ต.ค. 2557 โดย เนตรดาว เถาถวิล) ผู้เขียนพยายามทำความเข้าใจเหตุผลที่การผลิตเมล็ดพันธุ์ที่บ้านนาสีดาสามารถทำได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน

พบว่าเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง เกิดจากการร่วมทุนระหว่างบริษัทกับเกษตรกร นอกจากนี้ บริษัทและเกษตรกรยังร่วมกันแบกรับความเสี่ยงด้านต่าง ๆ ด้วย เช่น ความเสี่ยงจากต้นทุนการผลิตที่อาจเพิ่มสูงขึ้น ความเสี่ยงจากการผลิต รวมถึงความเสี่ยงจากสภาพดินฟ้าอากาศที่ผันแปร เช่น อากาศที่หนาวจัดเกินไป หรือร้อนจัดเกินไป ที่อาจส่งผลให้คุณภาพผลผลิตและเมล็ดพันธุ์ไม่ดี หากเกษตรกรไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตตามที่ต้องการ เพราะสภาพดินฟ้าอากาศเปลี่ยนแปลง หรือปัจจัยอื่น ๆ ที่เกษตรกรควบคุมไม่ได้ เช่น เกิดโรคระบาด ฯลฯ ซึ่งไม่ได้เกิดจากความประมาทของเกษตรกร ในกรณีเช่นนี้ แม้ว่าผลผลิตเสียหาย บริษัทจะไม่เรียกเก็บค่าปัจจัยการผลิตที่บริษัทจ่ายให้เกษตรกรไปล่วงหน้าคืน รวมถึงไม่เรียกคืนเงินทุนค่าจ้างไปปรับที่ดิน และเรียกเงินทุนค่าใช้จ่ายในการจ้างแรงงานลาวคืนด้วย เพราะบริษัทมองว่าเกษตรกรต้องสูญเสียรายได้ และเสียเวลาและค่าแรงงานตนเองลงไปในการผลิตแล้ว บางบริษัทยอมจ่ายเงินค่าอุดหนุนก้อนเล็ก ๆ ให้แก่เกษตรกรที่ผลผลิตเสียหายด้วยเพื่อรักษาน้ำใจของเกษตรกรเอาไว้ ไม่ให้เลิกผลิตหรือหันไปผลิตให้บริษัทอื่นแทน นอกจากนี้ บริษัทยังร่วมแบกรับความเสี่ยงด้านการตลาด เพราะบริษัทรับซื้อผลผลิตในราคาประกัน ที่มีการตกลงราคารับซื้อกันไว้ล่วงหน้าก่อนเริ่มลงมือทำการผลิตจริง หากราคาตลาดของเมล็ดพันธุ์ในช่วงเก็บเกี่ยวลดลง บริษัทจะไม่ปรับลดราคาซื้อผลผลิตเมล็ดพันธุ์จากที่ประกาศไว้

รูปภาพที่ 4

การตากเมล็ดพันธุ์พริกของเกษตรกร

ที่มา: ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 8 เมษายน 2557

ค. การผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผัก กับกรรมสิทธิ์ที่ดินและการใช้ที่ดิน

เนื่องจากการผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผัก ต้องการใช้ที่ดินเฉลี่ยครัวเรือนละ 0.5 ถึง 1 ไร่เท่านั้น และเกษตรกรบ้านนาสีดาไม่ขยายพื้นที่การผลิตเมล็ดพันธุ์ออกไปมากกว่าเดิม เหตุผลนี้ทำให้ไม่เกิดตลาดที่ดิน เพื่อซื้อขายหรือเก็งกำไรที่ดิน แต่ที่ดินยังคงเป็นพื้นฐานการสร้างความมั่นคงของครัวเรือนเกษตรกรอย่างสำคัญ ประเด็นที่ผู้เขียนให้ความสนใจ คือเกษตรกรบ้านนาสีดามียุทธศาสตร์การสร้าง ความมั่นคงจากการผลิตบนที่ดินอย่างไร

หากพิจารณาสถานภาพการถือครองที่ดินจากระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน (land ownership) พบว่าเกษตรกรบ้านนาสีดาส่วนใหญ่ถือครองที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์มั่นคง จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างกับเกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ จำนวน 30 คน ในปี 2557 พบว่าเกษตรกรถือครองเอกสารสิทธิ์ประเภท น.ส.3 ก มากที่สุด (ร้อยละ 35) รองลงมาคือโฉนด (ร้อยละ 30) และ ก.บ.ท.5 (ร้อยละ 12) ตามลำดับ (จากการสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง โดยผู้เขียน, 2557) การถือครองที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์มั่นคง ส่งผลให้เกษตรกรบ้านนาสีดามีความมั่นใจที่จะลงทุนทำการผลิตบนที่ดิน

ส่วนการที่ที่ดินที่ใช้ผลิตเมล็ดพันธุ์ส่วนใหญ่อยู่ในเขตชลประทานจากแม่น้ำโขง เกษตรกรสามารถดึงน้ำจากคลองชลประทานมาใช้ในแปลงผักได้อย่างเพียงพอ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่มีที่ดินในเขตชลประทานไม่ขายที่ดิน หากเกษตรกรที่อยู่นอกเขตชลประทานต้องการผลิตเมล็ดพันธุ์ผัก พวกเขาจะใช้วิธีการเช่าที่ดินในเขตชลประทาน โดยมีอัตราค่าเช่าที่ดิน ในปี 2557 เท่ากับ 2,000 บาทต่อไร่ ซึ่งเป็นอัตราที่สูงกว่าค่าเช่าที่ดินนอกเขตชลประทาน แต่เกษตรกรก็ยินดีจ่ายค่าเช่าที่ดินเพื่อนำมาผลิตเมล็ดพันธุ์ในช่วงหลังฤดูทำนา เพราะมองว่าสร้างรายได้คุ้มค่า

อย่างไรก็ดี จากการผลิตเมล็ดพันธุ์มีความเสี่ยงทั้งในด้านการผลิต ซึ่งอาจเกิดจากสภาพดินฟ้าอากาศเปลี่ยนแปลง และเกิดจากการระบาดของโรคแมลง เมล็ดพันธุ์ที่เก็บเกี่ยวมีเปอร์เซ็นต์การงอกต่ำ เกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์จึงพยายามลดความเสี่ยง ผู้เขียนพบว่าชาวบ้านนาสีดาใช้กลยุทธ์ 4 วิธี เพื่อลดความเสี่ยง เพิ่มอำนาจต่อรองและสร้างหลักประกันให้แก่อนาคต ดังนี้ (1) การสร้างความหลากหลายของระบบการเกษตร (2) การสร้างความหลากหลายของระบบการผลิตเมล็ดพันธุ์พืช (3) การสร้างความสัมพันธ์กับบริษัทหลายแห่ง (4) การเรียนรู้ทักษะในการผลิต ควบคู่กับการจัดการการผลิต

ด้านการใช้ที่ดิน จากการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง กับเกษตรกรที่ทำการผลิตเมล็ดพันธุ์ จำนวน 30 คน ในปี 2557 ผู้เขียนพบว่ามีพื้นที่เกษตรกรรมทั้งหมด 394.37 ไร่ ในจำนวนนี้ ใช้ที่ดินเพื่อปลูกข้าวมากที่สุดรวม 244 ไร่ (ร้อยละ 62) ใช้ที่ดินเพื่อปลูกอ้อย 58 ไร่ (ร้อยละ 15) ใช้ที่ดินเพื่อปลูกมันสำปะหลัง 51.5 ไร่ (ร้อยละ 13) ใช้ที่ดินเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ 24.25 ไร่ (ร้อยละ 6) (จากการสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง, 2557) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของระบบการเกษตรของเกษตรกรบ้านนาสีดา

อย่างไรก็ดี เกษตรกรที่สามารถซื้อที่ดินหรือเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตรหลากหลายชนิด เป็นเกษตรกรรวยและมีจำนวนไม่มากนัก โดยเกษตรกรเหล่านี้ไปซื้อที่ดินและเช่าที่ดินนอกหมู่บ้านนาสีดาเพื่อทำสวนทำไร่อ้อย มันสำปะหลัง สวนปาล์ม ฯลฯ (ดูแผนภาพที่ 2) เพราะต้องการสร้างหลัก

ประกันให้แก่อนาคต หากเกิดความไม่แน่นอนของตลาดรับซื้อเมล็ดพันธุ์ ครั้วเรือนเหล่านี้ยังคงมีรายได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตรอื่น ๆ ส่วนที่ดินในเขตบ้านนาสีดาส่วนใหญ่ใช้ปลูกข้าวเพื่อบริโภค โดยเกษตรกรบ้านนาสีดาส่วนใหญ่ทำนา ควบคู่ไปกับการผลิตเมล็ดพันธุ์หลักหนึ่งชนิดเพื่อจำหน่าย การเก็บรักษาที่ดินไว้ทำเกษตร จึงเป็นกลยุทธ์หลักในการสร้างรายได้ของครั้วเรือน

รูปภาพที่ 5

ร่องแปลงพริกต้นพันธุ์แม่ซึ่งต้องระบายน้ำเข้าไปในแปลงตลอดเวลา

ที่มา: ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 8 เมษายน 2557

แม้ในกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ ก็นิยมปลูกพืชผักหลายชนิดเพื่อจัดการความเสี่ยง (risk management) จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างกับเกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ จำนวน 30 คน ในปี 2557 พบว่าทุกครั้วเรือนผลิตเมล็ดพันธุ์หลักหนึ่งชนิด ที่ปลูกมากที่สุดในปี 2556/2557 คือพริกเผ็ด โดยมีชาวบ้าน 16 ครั้วเรือน (ร้อยละ 53.3) ปลูกพริกเผ็ดเป็นพืชหลัก เนื่องจากเห็นว่าพริกเผ็ดดูแลรักษาดูแลง่าย ไม่ต้องสร้างโรงเรือนเพื่อปลูก ทำให้มีต้นทุนต่ำกว่า ต้นกล้าพริกเผ็ดมีความทนทานต่อโรคและแมลง และไม่ต้องผสมเกสรด้วยมือมนุษย์ จึงไม่ต้องเสียเงินค่าจ้างแรงงานลาวในการผลิต นอกจากนี้ มีเกษตรกรเพียง 6 ครั้วเรือน (ร้อยละ 20) เท่านั้นที่ปลูกพริกแอปเปิลเป็นพืชหลัก ส่วนเกษตรกรที่ปลูกพริกหยวกเป็นพืชหลัก มี 5 ครั้วเรือน (ร้อยละ 17) ส่วนปลูกแคนตาลูป

เป็นพันธุ์หลัก คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 7 ปลูग्มะเขือเทศเป็นพันธุ์หลัก คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 3 รวมรายได้จากการขายผลผลิตเมล็ดพันธุ์หลักเพียงชนิดเดียว มีมูลค่าเฉลี่ยครัวเรือนละเท่ากับ 99,485 บาท ต่อปี (จากการสัมภาษณ์ด้วยแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง, 2557)

รูปภาพที่ 6 การผสมเกสรเมล็ดพันธุ์

ที่มา: ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2557

สำหรับการผลิตเมล็ดพันธุ์รอง ในปีการผลิต 2555/2556 จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างกับเกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์จำนวน 30 ครัวเรือน พบว่า (1) เกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์แดงกวาง มีจำนวน 20 ครัวเรือน (ร้อยละ 67) (2) เกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์พริกแอปเปิล มีจำนวน 18 คน (ร้อยละ 60) (3) เกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์พริกหยวก มีจำนวน 16 ครัวเรือน (ร้อยละ 53) (4) เกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์แคนตาลูป มีจำนวน 14 ครัวเรือน (ร้อยละ 47) (5) เกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์มะเขือเทศ มีจำนวน 12 ครัวเรือน (ร้อยละ 40) (6) เกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์แดงโม มีจำนวน 10 ครัวเรือน (ร้อยละ 33) (7) เกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์พริกเผ็ด มีจำนวน 5 ครัวเรือน (ร้อยละ

17) เกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์มะเขือม่วง มีจำนวน 5 ครัวเรือน (ร้อยละ 17) (8) เกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์น้ำเต้า มีจำนวน 3 ครัวเรือน (ร้อยละ 10) (9) เกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ฟักทอง มีจำนวน 2 ครัวเรือน (ร้อยละ 7) (จากการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างเกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์บ้านนาสีดา, 2557)

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นได้ว่า เกษตรกรบ้านนาสีดาราครั้งหนึ่ง ผลิตเมล็ดพันธุ์หลักหนึ่งชนิด และผลิตเมล็ดพันธุ์รองหนึ่งชนิด เพื่อกระจายความเสี่ยง แต่ไม่พบเกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์เกินกว่าสองชนิดพร้อมกัน เนื่องจากหากผลิตพืชผักหลายชนิดจะเพิ่มความเสี่ยงต่อการที่ผลผลิตจะเสียหาย เพราะเกษตรกรไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง อย่างไรก็ตาม ความหลากหลายของการผลิตเมล็ดพันธุ์ขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่นๆ ด้วย เช่น ความสามารถในการจัดการที่ดิน เวลาในการทำงาน และกำลังแรงงานในการผลิตของเกษตรกรแต่ละครัวเรือน

การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างกับเกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ จำนวน 30 คน ในปี 2557 พบว่ามีเกษตรกรบ้านนาสีดา จำนวน 17 ครัวเรือน (ร้อยละ 56) ไม่มีรายได้จากการผลิตเมล็ดพันธุ์ชนิดอื่นๆ นอกจากเมล็ดพันธุ์หลักเพียงชนิดเดียว เกษตรกรกลุ่มนี้จัดว่ามีความเสี่ยงสูงกว่าเกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์สองชนิด (คือผลิตทั้งเมล็ดพันธุ์หลักและเมล็ดพันธุ์รอง) ส่วนเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ที่มีฐานะร่ำรวย เพราะมีรายได้จากการผลิตทางการเกษตรอื่นๆ ด้วย เช่น ข้าว มันสำปะหลัง การประมง ฯลฯ จะมีความมั่นคงสูงขึ้น อย่างไรก็ตาม รายได้จากการผลิตพืชผลทางการเกษตรอื่นๆ นอกเหนือจากการผลิตเมล็ดพันธุ์ เฉลี่ยรวมทั้งปี เท่ากับ 35,407 บาท ซึ่งต่ำกว่ารายได้จากการผลิตเมล็ดพันธุ์มาก (จากการสัมภาษณ์เกษตรกรแบบมีโครงสร้างที่บ้านนาสีดา, 2557)

ยิ่งไปกว่านั้น การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างกับเกษตรกรที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ จำนวน 30 คน พบว่ามี 5 ครัวเรือน (ร้อยละ 17) ที่ไม่มีรายได้อื่นๆ นอกจากการผลิตเมล็ดพันธุ์ และมี 4 ครัวเรือน (ร้อยละ 13) ที่มีรายได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตรอื่นๆ รวม 20,000 บาท แสดงให้เห็นว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้หลักจากการผลิตเมล็ดพันธุ์ การผลิตเมล็ดพันธุ์พืชผักเป็นกิจกรรมการผลิตที่สร้างมูลค่าได้มากที่สุด (ดูตารางที่ 2)

เกษตรกรบ้านนาสีดาเลือกใช้กลยุทธ์อื่นๆ เพื่อสร้างหลักประกันให้แก่อนาคต เช่น การผลิตเมล็ดพันธุ์ให้แก่บริษัทมากกว่าหนึ่งแห่ง ที่พบมากคือการเลือกผลิตเมล็ดพันธุ์หลักให้กับบริษัทหนึ่ง และผลิตเมล็ดพันธุ์รองให้กับอีกบริษัทหนึ่ง ปรากฏการณ์นี้แสดงว่าเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ไม่ต้องการผูกมัดตนเองกับบริษัทผู้รับซื้อเมล็ดพันธุ์เพียงแห่งเดียว เกษตรกรบางรายที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ให้กับบริษัทมากกว่าหนึ่งแห่งระบุว่า เกษตรกรต้องการมีอำนาจต่อรองมากกว่าการขึ้นอยู่กับบริษัทแห่งเดียว หากเกิดปัญหาใดๆ ขึ้นในการผลิตร่วมกับบริษัทหนึ่ง เช่น ถูกปฏิเสธการรับซื้อผลผลิต ฯลฯ เกษตรกรก็ยังมียาได้จากการขายผลผลิตให้แก่อีกบริษัท (สัมภาษณ์นายสมบัติ จันทนาม เกษตรกรบ้านนาสีดา, 10 มี.ค. 2557 โดย เนตรดาว เถาถวิล)

จากการสังเกตการณ์ในหมู่บ้านนาสีดา ปี 2557 ผู้เขียนพบว่า บริษัทผู้ซื้อเมล็ดพันธุ์ต่างพยายามแข่งขันกันแย่งชิงตัวเกษตรกรที่มีฝีมือ เพื่อให้ผลิตเมล็ดพันธุ์ขายให้แก่บริษัทของตน และพยายามไม่ให้มีการสูญเสียเกษตรกรลูกไร่ของตนไปให้บริษัทอื่น ปรากฏการณ์นี้แสดงให้เห็นว่า อำนาจ

ต่อรองของเกษตรกรที่บ้านนาสีดาค่อนข้างสูง โดยเฉพาะเกษตรกรที่มีทักษะในการผลิตสูง สำหรับเกษตรกรบางคนที่มีความสัมพันธ์ที่ดีกับบริษัทอย่างยาวนาน และมีประวัติในการเป็นผู้ผลิตที่ขยันขันแข็งและไว้วางใจได้ คนเหล่านี้บางคนได้ผันตัวไปเป็นตัวแทนบริษัทฯ ที่อยู่ประจำในหมู่บ้าน คอยทำหน้าที่ในการส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์ให้แก่ชาวบ้าน คอยชี้แนะเทคนิคการผลิต คอยให้คำแนะนำในการแก้ปัญหาต่างๆ และเป็นผู้ส่งมอบปัจจัยการผลิตให้แก่ชาวบ้าน รวมถึงเป็นผู้รวบรวมและรับซื้อผลผลิตเมล็ดพันธุ์จากเกษตรกรในหมู่บ้าน เพื่อนำไปส่งมอบให้แก่บริษัทอีกทอด การที่เกษตรกรบางคนผันตัวไปเป็นตัวแทนบริษัทที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน อาจมองได้ว่าเป็นกลยุทธ์การปรับตัวของบริษัทผู้ค้าเมล็ดพันธุ์ ที่ต้องการเข้าถึงเกษตรกรในหมู่บ้านได้ดีขึ้น โดยอาศัยคนที่ชาวบ้านคุ้นเคยอยู่แล้วเป็นผู้ชักชวนและหาสมาชิกใหม่ เพื่อมาเป็นเกษตรกรลูกไร่ของบริษัท วิธีการนี้ทำให้บริษัทใหม่สามารถแข่งขันกับบริษัทเก่าแก่ได้

อย่างไรก็ดี ผลกระทบที่นาวิกฤตของการใช้ที่ดินเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ กลับเป็นเรื่องสิ่งแวดล้อม สำหรับผลกระทบจากสารเคมีทางการเกษตรตกค้างในดินและแหล่งน้ำ ยังไม่มีการศึกษาในเรื่องนี้อย่างจริงจัง แต่การสัมภาษณ์โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้างกับเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ จำนวน 30 คน ในปี 2557 เกษตรกรให้ความเห็นเกี่ยวกับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมจากมากไปหาน้อย ดังนี้ (1) ทำให้น้ำดื่มปนเปื้อนสารเคมี (2) สารเคมีตกค้างในธรรมชาติ (3) ทำให้สัตว์ที่กินได้น้อยลง (4) ทำให้มีพืชผักกินได้เหลือน้อยลง (5) ทำให้ดินเสื่อม (จากการสัมภาษณ์เกษตรกรแบบมีโครงสร้างที่บ้านนาสีดา, 2557) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความวิตกกังวลของเกษตรกรในเรื่องความปลอดภัย ในเรื่องคุณภาพน้ำและดินที่เหมาะสมสำหรับการบริโภคของครัวเรือน

สำหรับกลยุทธ์ของเกษตรกรในการลดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม เกษตรกรจะใช้สารเคมีเท่าที่จำเป็นเท่านั้น เกษตรกรจะหลีกเลี่ยงไม่ใช้สารเคมีทั้งหมดที่บริษัทจัดหามาให้ โดยไม่บอกให้บริษัทรู้ และหันไปใช้สารกำจัดศัตรูพืชที่ทำจากสารสกัดธรรมชาติร่วมด้วย การหลีกเลี่ยง (avoidance) ไม่ใช้สารเคมีทั้งหมดที่บริษัทจัดหาให้ อาจจะมีมองว่าเป็นกลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกรต่อระบบเกษตรพันธสัญญาได้เช่นกัน และไม่ทำให้เกิดผลกระทบต่อการได้รับความช่วยเหลือจากบริษัทฯ นอกจากนั้น เกษตรกรยังหลีกเลี่ยงการตักน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ แต่หันไปตักน้ำฝน และซื้อน้ำดื่มที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมแทน ส่วนประเด็นผลกระทบของการผลิตเมล็ดพันธุ์ต่อความหลากหลายของพืชผักหรือสัตว์ในบริเวณแปลงผัก เกษตรกรมองว่าไม่มีผลกระทบ เนื่องจากเกษตรกรยังหากินจากธรรมชาติได้เหมือนเดิม

เกษตรกรบ้านนาสีดาเชื่อว่าหลีกเลี่ยงการสัมผัสสารเคมีทางการเกษตรโดยตรง เมื่อฉีดพ่นสารเคมีทางการเกษตรจะใช้ถุงมือ สวมหน้ากาก หมวกและชุดป้องกัน พยายามฉีดพ่นสารเคมีทางการเกษตรเหนือลม และใช้สารเคมีเมื่อจำเป็นเท่านั้น วิธีการดังกล่าวทำให้เกษตรกรเชื่อว่าตนเองสามารถควบคุมการใช้สารเคมีทางการเกษตรได้ และเชื่อว่าตนเองจะไม่ได้รับอันตรายจากการใช้สารเคมี ประกอบกับการที่ไม่มีใครในหมู่บ้านเจ็บป่วยร้ายแรงจากการผลิตเมล็ดพันธุ์ ทำให้เกษตรกรไม่มีความกังวลกับผลกระทบต่อสุขภาพ

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายเวชศาสตร์ชุมชน โรงพยาบาลชานุมาน ซึ่งเป็นโรง

พยาบาลประจำอำเภอ ที่มีเจ้าหน้าที่สาธารณสุข ออกไปสุ่มตรวจเลือดของเกษตรกรในพื้นที่บ้านนาสีดาเป็นประจำทุกปี และดำเนินการเป็นเวลาต่อเนื่องยาวนานกว่า 10 ปีแล้ว พบว่า เมื่อ 10 ปีก่อน ผลการตรวจเลือดเกษตรกรที่บ้านนาสีดา พบสารเคมีทางการเกษตรปนเปื้อนในเลือดของเกษตรกรสูงมาก แต่ผลการตรวจเลือดเกษตรกรที่บ้านนาสีดาในระยะ 2-3 ปีหลัง พบการปนเปื้อนของสารเคมีทางการเกษตรในเลือดลดลงมาก และไม่อยู่ในระดับอันตราย ซึ่งเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเชื่อว่า น่าจะเป็นผลมาจาก การที่เกษตรกรได้รับความรู้เรื่องอันตรายจากสารเคมีทางการเกษตร และหลีกเลี่ยงการสัมผัสสารเคมีโดยตรง ตามที่เจ้าหน้าที่ฯ ได้มาให้คำแนะนำ

สรุปและอภิปรายผล

บทความนี้ ผู้เขียนนำเสนอข้อค้นพบ 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก การขยายตัวของการผลิตเมล็ดพันธุ์ในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว เกิดจากเงื่อนไขเฉพาะของพื้นที่ชายแดนแถบนี้ ที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตเมล็ดพันธุ์หลายประการ อาทิ (1) สภาพดินฟ้าอากาศริมแม่น้ำโขงที่ค่อนข้างเย็น (2) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า ระบบชลประทานสูบน้ำจากแม่น้ำโขง ฯลฯ (3) การมีที่ดินอุดมสมบูรณ์จำนวนมากพอ (4) การมีแรงงานจากสปป.ลาวจำนวนมาก ที่สามารถเข้ามารับจ้างทำงานในแปลงเมล็ดพันธุ์ได้เพียงพอ

ประการที่สอง กระบวนการเข้าไปใช้ที่ดินชายแดนของทุนข้ามชาติ ทุนข้ามชาติเข้าไปใช้ที่ดินชายแดนในพื้นที่ชายแดนเขตอีสานใต้ โดยผ่านการส่งเสริมระบบเกษตรพันธสัญญา การใช้ระบบเกษตรพันธสัญญา หรือการจ้างผลิตภายใต้เงื่อนไขที่ทุนเป็นผู้กำหนดเงื่อนไขทั้งหมด ทำให้ทุนข้ามชาติสามารถเข้าถึงที่ดินของเกษตรกร โดยทุนไม่จำเป็นต้องเข้าไปซื้อที่ดิน หรือยึดครองกรรมสิทธิ์เหนือที่ดิน และขับไล่เกษตรกรออกจากที่ดิน ดังที่มักจะพบในที่อื่น ๆ แต่ระบบเกษตรพันธสัญญากลับช่วยให้ทุนสามารถควบคุมที่ดิน (land control) และควบคุมกลไกและการใช้ประโยชน์จากที่ดิน อีกทั้งสามารถปรับเปลี่ยนเป้าหมายการใช้ที่ดิน กล่าวคือเปลี่ยนที่นาที่ใช้ปลูกข้าว (พืชอาหารชนิดหนึ่ง) ไปเป็นแปลงผลิตเมล็ดพันธุ์ (พืชอาหารอีกชนิดหนึ่ง) ควบคู่กัน หากพิจารณาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น อาจกล่าวได้ว่า การขยายตัวของทุนข้ามชาติเข้าไปในพื้นที่ชายแดนอีสานใต้ดังกล่าว เป็นการแย่งยึดที่ดินในบริบทใหม่ ดังที่ Peluso and Lund (2011) ได้กล่าวถึง “การควบคุมที่ดิน” รูปแบบใหม่ ที่ทุนไม่จำเป็นต้องเข้าไปซื้อที่ดินหรือยึดครองกรรมสิทธิ์เหนือที่ดิน แต่ทุนเน้นการมีอำนาจในการเข้าถึงที่ดิน (access) และอำนาจในการควบคุมการใช้ที่ดินให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ทุนต้องการ

ประการที่สุดท้าย การเข้าไปใช้ที่ดินของทุนข้ามชาติเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ เป็นการใช้ที่ดินขนาดเล็ก จึงไม่ได้ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดิน และไม่ได้สร้างผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตรในพื้นที่ชายแดนมากนัก เนื่องจากชาวบ้านนาสีดาในพื้นที่ชายแดนไม่นิยมขายที่ดิน จึงไม่เกิดตลาดเก็งกำไรที่ดิน และชาวบ้านนาสีดาไม่ได้เลิกทำนา แต่หันไปปรับที่นาหลังเก็บเกี่ยวข้าวพันธุ์เบา เพื่อปลูกเมล็ดพันธุ์พืชผัก แล้วปรับที่หลังจากเก็บเกี่ยวพืชผัก เพื่อใช้กลับเป็นที่นาอีกครั้ง การใช้ที่ดินอย่างเข้มข้นตลอดปี กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ที่ดินยังคงอยู่ในมือเกษตรกร และถูกใช้เพื่อผลิตข้าวซึ่งเป็นพืชอาหาร และผลิตเมล็ดพันธุ์ซึ่งเป็นพืช

เศรษฐกิจควบคู่กันไป กระนั้นก็ดี เกษตรกรอิสระที่ถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นลูกจ้างของบริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ อาจมีสถานะเป็น “กึ่งแรงงานรับจ้าง” ตามที่ Little and Watts (1994) กล่าวไว้

นอกจากนี้ แม้ว่าบ้านนาสีดาจะมีการถือครองที่ดินที่แตกต่างกันอยู่บ้าง โดยมีการถือครองที่ดินเฉลี่ยครัวเรือนละ 10 ไร่ แต่ก็มีบางครัวเรือนที่มีที่ดินมากกว่านั้น จึงสามารถใช้ที่ดินเพื่อปลูกพืชหลากหลายชนิดได้ แต่การที่มีชาวบ้านให้เช่าที่นาติดริมคลองชลประทานในช่วงหน้าแล้ง ได้กลายเป็นช่องทางเข้าถึงที่ดินสำหรับคนที่เช่าไม่ถึงที่ดินที่มีแหล่งน้ำ ซึ่งเหมาะสมสำหรับการผลิตเมล็ดพันธุ์ สามารถเข้าถึงที่ดินที่เหมาะสมได้ ทว่าผลกระทบที่น่าวิตก คือ การใช้สารเคมีทางการเกษตร ที่ทำให้เกิดการสะสมและการปนเปื้อนของสารเคมีทางการเกษตรในดินและแหล่งน้ำสาธารณะ ซึ่งยังไม่มีการศึกษาวิจัยอย่างจริงจัง ทำให้ไม่สามารถคาดการณ์ผลกระทบต่อสุขภาพของคนและสิ่งแวดล้อมในระยะยาว

บทความจากงานวิจัยเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงการใช้และการถือครองที่ดินของเกษตรกร ภายใต้อาณัติของพืชเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว” โดย เนตรดาว เถาถวิล และนพพร ช่วงชิง (2558) ผู้เขียนขอขอบคุณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้สนับสนุนทุนวิจัยชิ้นนี้ ทว่าความคิดเห็นในบทความ รวมถึงข้อผิดพลาดใดๆ เป็นความรับผิดชอบของผู้วิจัย สกว.ไม่มีส่วนรับผิดชอบกับความเห็นหรือข้อผิดพลาดดังกล่าว

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- กชช. 2ค บ้านนาสีดา. 2556. เอกสารอัดสำเนา.
- กนกพร รัตนสุธีระกุล. 2555. “รายงานการวิจัย ด้านประเพณี: ระบบ กลไก และเครือข่ายความสัมพันธ์ของท้องถิ่นในการจัดการแรงงานข้ามชาติ.” สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- จามะรี เชียงทอง. 2556. รัฐ ทุน พ่อค้าชายแดน เกษตรกร และข้าวโพดข้ามพรมแดน. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เนตรดาว เถาถวิล และนพพร ช่วงชิง. 2558. “รายงานการวิจัย การเปลี่ยนแปลงการใช้และการถือครองที่ดินของเกษตรกร ภายใต้อาณัติของพืชเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว.” สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2554. ทุนนิยมชายแดน: นิคมเกษตรกรรมยางพารา และการเปลี่ยนแปลงของ สังคมเกษตรกรรมในภาคใต้ของลาว. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยศ สันตสมบัติ และคณะ. 2555. *ชายแดนกับการก้าวข้ามพรมแดน*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมไสว ทองแสง. 2554. “แรงงานรับจ้างชาวลาวในระบบเกษตรพันธะสัญญาเพื่อการผลิตเมล็ดพันธุ์พริก ลูกผสมเพื่อการค้า.” การศึกษาอิสระ สาขาการพัฒนาระบบสังคม คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. สำนักงานสถิติจังหวัดอำนาจเจริญ. “สถิติที่น่าสนใจของจังหวัด.” เข้าถึงเมื่อ 27 กันยายน 2557, สืบค้นจาก http://amnatchr.nso.go.th/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=80&Itemid=294.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2528. *การใช้ที่ดิน: พื้นฐานของความขัดแย้งในหมู่บ้านภาคเหนือ (2516-2524)*. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Translated Thai References

- Anan Ganjanapan. 1985. *Land use: A Principle of Conflict in Northern Villages (1973-1981)*. Faculty of Social Science, Chiang Mai University.
- Jamaree Chiangtong. 2012. *State, Capital, Transborder Traders, Farmers and Transborder Corn*. Chiang Mai: Biodiversity and Indigenous Knowledge Research Center for Sustainable Development: BIRD. Chiang Mai University.
- Kanokporn Rattanasuteerakul. 2012. "Dan Pra Pe Nee (Traditional Border Check Point): System, Mechanism and Network of Local Relationship for Management of Transnational Labours." Research Report Submitted to Thailand Research Fund.
- Natedao Taotawin and Nopporn Choungching. 2014. "The Boom of Cash Crops and the Change of Land Uses and Land Ownerships in the Borderland of Thai-Lao." Research Report Submitted to Thailand Research Fund.
- NSC 2C. 2010. (Fasimile). Official Statistics Registration System. "Interesting Statistics of the Province of Amnat Charoen." Access on 27 September 2014. From http://amnatchr.nso.go.th/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=80&Itemid=294.
- Pinkaew Luangaramsri. 2016. *Special Economic Zone and Neoliberalization of the Lao Frontier*. Chiang Mai: ASEAN Center Chiang Mai University.
- Somsawai Thongsang. 2011. "Lao Labours Working in Contract Farming of Chili Seeds for Sale." Independent Study, Social Development Program, Liberal Arts, Ubon Ratchatani University.
- Yos Santasombat, et.al. 2017. *Borderlanders and Transnationalization*. Biodiversity and Indigenous Knowledge Research Center for Sustainable Development: BIRD. Chiang Mai: Chiang Mai University.

เอกสารภาษาต่างประเทศ

- Borras Jr., Saturnino M., and Jennifer C. Franco. 2012. "Global Land Grabbing and Trajectories of Agrarian Change: A Preliminary Analysis." *Journal of Agrarian Change*, 12(1), 34-59. Online Journal: <http://r1.ufrj.br/geac/portal/wp-content/uploads/2012/11/BORRAS-e-FRANCO-Global-land-grabbing-and-trajectories-of-agrarian-change.pdf>. Access on 1 December 2014.
- Carney, Judith A. 1994. "Contracting a Food Staple in the Gambia," pp.167-187. In Peter D. Little and Michael J. Watts (eds.), *Living under the Contract*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Delforge, Isabella. 2007. "Contract Farming in Thailand: A View from the Farm. The Occasional Paper 2." A Report for Focus on the Global South. Online Journal: <file:///D:/Download/Document11512200998.102053E-02.pdf>. Access on 11 December 2014.
- Donnan, Hastings. 2003. "Territoriality, Anthropology and the Interstitial: Subversion and Support in European Borderland." *Focaal*. 41(3). Online Journal: [https://pure.qub.ac.uk/portal/en/publications/territoriality-anthropology-and-the-interstitial-subversion-and-support-in-european-borderlands\(165e2c06-039e-4dd7-9577-c67a0afc4e12\)/export.html](https://pure.qub.ac.uk/portal/en/publications/territoriality-anthropology-and-the-interstitial-subversion-and-support-in-european-borderlands(165e2c06-039e-4dd7-9577-c67a0afc4e12)/export.html). Access on 10 December 2014.
- Grover, David, and Ken Kusterner. 1990. *Small Farmers, Big Business: Contract Farming and Rural Development*. Hampshire: MACMILLAN.
- Harvey, David. 2007. *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Hirsch, Philip. 2009. "Revisiting Frontiers as Transnational Spaces in Thailand." *The Geo-*

- graphical Journal*. 175(2), 124-132. Online Journal: <https://rgs-ibg.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1475-4959.2009.00321.x>. Access on 18 December 2014.
- Little, Peter D., and Michael J. Watts, eds. 1994. *Living under Contract: Contract Farming and Agrarian Transformation in Sub-Saharan Africa*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Manarangsang, Sompop, and Suebskun Suwanjindar. 1992. "Contract Farming and Outgrower Schemes in Thailand." In *Contract Farming in Southeast Asia: Three Countries Studies*, eds. David Glover and Lim Teck Ghee, 10-70. Kuala Lumpur: National University of Malaysia.
- Peluso, Nancy Lee, and Christian Lund. 2011. "New Frontiers of Land Control: Introduction." *Journal of Peasant Studies*. 38(4), 667-681. Online Journal: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03066150.2011.607692>. Access on 14 September 2014.
- Rungmanee, Soimart. 2014. "Compromised Margin: Migration and Agrarian Transformation In The Northeastern Thai – Lao Borderland." Ph.D. Dissertation, School of Geosciences, University of Sydney, Australia.
- Taotawin, Natedao. 2011. "Politics of Organic Agriculture in the Context of Flexible Accumulation and Agricultural Restructuring in Northeastern Thailand." Ph.D. Dissertation, Social Science, Chiang Mai University. Chiang Mai.
- Walker, Andrew. 2012. *Thailand's Political Peasants: Power in the Modern Rural Economy*. Madison: University of Wisconsin press.
- White, Ben. 1997. "Agro-industry and Contract Farmers in Upland West Java." *Journal of Peasant Studies*, 24(3): 100-136; from <https://doi.org/10.1080/03066159708438644>. Access on 18 December 2014.
- White, Ben, et al. 2013. *The New Enclosures: Critical Perspectives on Corporate Land Deal*. London: Routledge.
- Wilson, Thomas M., and Hasting Donnan, eds. 1998. *Border Identity: Nation and State at International Frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- World Bank, FAO, UNCTAD and IFDA, 2010. *The Principles for Responsible Agricultural Investment (PRAI)*. <https://unctad.org/en/Pages/DIAE/G-20/PRAI.aspx>.

รูปภาพ/แผนภูมิ

- รูปภาพที่ 1 คลองชลประทานของโครงการสูบน้ำจากแม่น้ำโขง ขึ้นมาใช้ในการเกษตร โดยส่งน้ำไปตามแนวพื้นที่ไร่นาของบ้านนาสีดา หมู่ 6 ซึ่งทำให้การผลิตเมล็ดพันธุ์ในหน้าแล้ง เป็นไปได้. ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 8 เมษายน 2557.
- รูปภาพที่ 2 ด้านประเพณีบ้านนาสีดา จุดข้ามแดนที่ชุมชนจัดการการส่งออกของแรงงานลาว ภายใต้ฉันทานุมัติของทางการ. ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 8 เมษายน 2557.
- รูปภาพที่ 3 โรงเรือนเพาะกล้าของต้นพริกแอปเปิล ซึ่งเกษตรกรจะเริ่มย้ายกล้าลงแปลง ภายหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวพันธุ์เบาแล้ว. ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 8 เมษายน 2557.
- รูปภาพที่ 4 การตากเมล็ดพันธุ์พริกของเกษตรกร. ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 8 เมษายน 2557.
- รูปภาพที่ 5 ร่องแปลงพริกต้นพันธุ์แม่ซึ่งต้องระบายน้ำเข้าไปในแปลงตลอดเวลา. ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 8 เมษายน 2557.
- รูปภาพที่ 6 การผสมเกสรดอกไม้ของต้นกล้าเมล็ดพันธุ์. ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2557.